

ধুমুহাৰ পাঠ্য

(উপন্যাস)

শ্রীকীৰ্ত্তিনাথ শৰ্ম্মা ।

ধুমুহাৰ পাচত

(উপন্যাস)

—লিখক—

শ্ৰীকীৰ্ত্তিনাথ শৰ্ম্মা ।

ডিব্ৰুগড় ।

১৯৪৬ চন ।

(প্রথম ভাঙৰণ)

[All rights reserved]

সৰ্বস্বত্ব সংৰক্ষিত

মূল্য ৥০ আঠ অনা ।

প্ৰকাশক :-

বাণী প্ৰকাশক

পোঃ আঃ বিহাবাৰী, ডিব্ৰুগড় ।

উছৰ্গা ।
—•—

পৰম আৰাধ্যতম্
স্বৰ্গীয় পিতৃ দেৱতাৰ
শ্ৰীচৰণ উদ্দেশ্যে ।

—কীৰ্ত্তি—

—নিবেদন—

সাহিত্য ক্ষেত্ৰত প্ৰথম প্ৰয়াসৰ কল স্বৰূপ
ধুমুহাৰ পাছত এই সৰু উপন্যাস খনিৰ জন্ম । লিখকৰ প্ৰথম
উদ্যম বুলি সকলো দোষ-ত্রুটি মাৰ্জ্জনা কৰি সুহৃদ বাইজে
মাদৰেৰে গ্ৰহণ কৰিলেই লিখকৰ শ্ৰম সাৰ্থক হ'ব ।

নতুন
আমোলাপট্ট,
ডিব্ৰুগড় ।
১৮৬৮ শ'ক ।

— বিনীত —

লিখক

জীবনৰ মাজলৈ

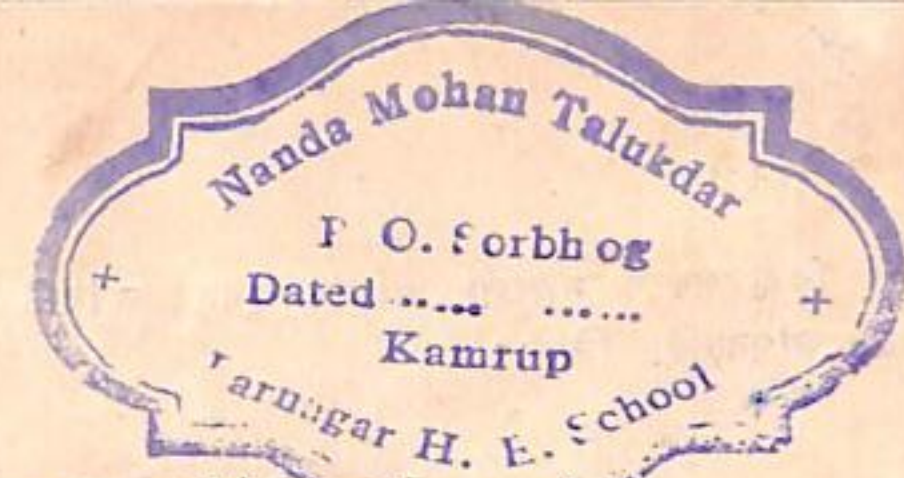
আহিছে ধুমুহা

আনিছে ঐ চপৰা ডাৱৰ,

ওন্দোলাই আহিছে

হিল্ দোল্ ভাঙি

কৰিছে ঐ দিনতে আন্ধাৰ।

ধুমুহাৰ পাচত।

সিহঁতৰ ঘৰখন গাঁৱৰ এমুৰত। ঘৰৰ প্ৰাণী মাথোন তিনিটি। মাক, সাত বছৰীয়া পুতেক জগৎ আৰু অজয়; আৰু এটি প্ৰাণী আছে, সেইটি সিহঁতৰ চাকৰ—হাল বাই খেতি পথাৰ কৰে। অজয়ৰ বয়স তেইচ বছৰ। গাৰ গঠন সুন্দৰ, নিপোটল দেহা—বেচ দেখনিয়াৰ। কিছু শিক্ষাও আছে। গাঁৱৰ ভিতৰত অজয় এটি জাকত জিলিকা ডেকা।

অজয়ৰ বয়স তেইচ বছৰ হ'লহি; কিন্তু তাৰ সেই বালাকালৰ চঞ্চলতা নুগুছিল। তাৰ কোনো পৰিবৰ্তন নহ'ল। ক্ৰমে ২ তাৰ স্বভাৱ বেয়ালৈহে যাব ধৰিলে। কু-প্ৰৱৃ্ত্তি সজাগ ৰখাই তাৰ একমাত্ৰ দৈনন্দিন চিন্তাৰ বিষয়। অতি দুষ্ট প্ৰকৃতিৰ মানুহ কেইটাৰ লগত তাৰ বন্ধুতা। সেই দুষ্ট মানুহ কেইটাৰ দ্বাৰা সি নানা কু উপায়েৰে অত্যাচাৰ বয়-বস্তু আনি বেচি-মেলি মাতাল হৈ নানা ব্যভিচাৰ কৰাই তাৰ কাম। সিহঁতৰ প্ৰতাপত গাঁৱৰ হাই-পাৰ দিনে দিনে শেষ হ'ব ধৰিলে।

অজয়ৰ জীৱন এনে ঘনগীয়া কামৰ মাজে দিয়েই আবস্ত হয়। ঘৰ খনলৈ চোৱাৰ অজয়ৰ অৱসৰ নাই; আৰু সি ঘৰৰ কাৰণে কোনো চিন্তা নকৰে। মাথো, তাৰ কু প্ৰৱৃ্ত্তি চৰিতাৰ্থ কৰাৰ কথালৈয়েই ব্যস্ত। বাপেক ঢুকাবৰ আজি ডেৰ বছৰ হৈছে। যি অলপ অচৰপ মাটিবাৰি ধনবিত্ত বাপেকে এৰি থৈ গৈছিল, তাকেই চলাই মেলি মাকে কোনো ৰকম নানা কষ্টৰে ঘৰখন অভাৱত নপৰাকৈ চলাইছে। সকলো দুখ কষ্ট মাকে নীৰৱেই সহি থাকে, এটি আশাত—কি জানি সৰা দুটাৰ ভবিষ্যত ভাল হয়হে।

কিন্তু অজ্ঞে সকলো আশাৰ মুৰত পদাঘাট কৰি তাৰ জীৱন ধ্বংসৰ পথত আগবঢ়াই দিছে।

* * * *

সেই দিনা গাৱঁৰ কেই গৰাকীমান মাইকী মানুহ নৈৰ ঘাটলৈ পানী-নিবলৈ আহিছে। এনেতে অজ্ঞৰ মাকো গ'ল পানী-ঘাটলৈ। অজ্ঞৰ মাকক দেখি এজনীয়ে কলে—

“আইক দেখিলে আক বেজাৰহে লাগে”

“নকবা আক আমাৰ কথা দেও, আমাৰ ভাগ্য আক এনেই”

বেজাৰহেই মাকে কয়।

আন এজনীয়ে কয়—“এবা, সুখ-দুখ নিজে আনিব নোৱাৰে; সকলো ঈশ্বৰৰ ওপৰতহে।”

আন এজনীয়ে কয়—“এবা লৰাটিৰ মতি গতি তেনেই বিপৰীত।”

মাকে হুমুনীয়াহ পেলায় কয়—“তাৰ কাৰণেই মোৰ বৰ বেজাৰ,। কিনো কুবুদ্ধিয়ে জানো তাৰ লগ ললে কব নোৱাৰো।”

নীৰহেই মাকে পানীলৈ ঘৰমূৰা হল। তেওঁ অনুভৱ কৰিলে যেন লাজ শোক-বেজাৰত মৰিয়েই যাব। গধুৰ মতেৰে ঘৰ পাই অজ্ঞক নানা কথাকে বুজাই, তিৰস্কাৰো কৰিলে,—কিন্তু তাৰ পৰিবৰ্তন নাই। মাকে ঈশ্বৰক প্ৰাৰ্থনা কৰি কয়—“হে প্ৰভু! ইয়াৰ মতি গতি যেন ভাল কৰা।”

তাৰ কোনো পৰিবৰ্তন নহল। সি নীচ, কঠুৱা আক বদ্ স্বভাৱৰ বশবৰ্তী হৈ সেই নীচ প্ৰৱৃত্তি বিলাক চৰিতাৰ্থ কৰিবলৈ যত মানে ঘনীত কামৰ দ্বাৰা ইন্ধন যোগাই আনন্দ পাই।

ইমান কঠোৰতাৰ মাজতো তাৰ হিয়াৰ এটি কোন যেন এটি কোমল অনুভূতিৰ পৰল পাই ৰসাল হৈ পৰিছে। অন্তঃসলিলা ফল ধাৰাৰ দৰেই তাৰ অন্তৰৰ এটি কোনত যেন ক্ৰমে বাঢ়ি অহা আসক্তিৰ

হেনোলনো উঠিছে। কঠুৱা শিলনী ভেদি কুলু কুলু বৰে বৈ অহা নিজৰা-টিৰ দৰেই তাৰ সেই কঠুৱা অন্তৰ ভেদি এটি ভালপোৱা অনুভূতিৰ অক্লব দীৰে দীৰে বাঢ়ি আহিছে।

অজ্ঞে ইন্দুক ভাল পায়—অন্তৰৰেই ভাল পাই। ইন্দুৰ সেই সহজ-সবল কথা বিলাক, তাইৰ সেই ৰূপ লাৰণাই তাক অভিভূত কৰি পেলাইছে। ইন্দুৰ প্ৰতি তাৰ এটি আকৰ্ষণ আহি পৰিছে।

সক কালত যেতিয়া সিহঁত পঢ়াশালিলৈ যায় তেতিয়া ইন্দুৰে তাৰ লগত কথা পাতি বৰ আনন্দ পাই। তেতিয়াৰে পৰা সি ইন্দুক চেনেহৰ চকুৰেই চাই আহিছে। বাল্যকালৰ ভাল পোৱা এতিয়া তাৰ অন্তৰত ক্ৰমে গাঢ় হৈ পৰিছে।

দুই

মিহিৰ কান্ত বৰুৱা গাৱঁৰ এজন মুখীয়াল মানুহ। অৱস্থা বেচ স্বচ্ছল। ডাঙৰ খাট পাম আছে। ধনে-ধানে, চাকৰে-নাকৰে আক মাছে-পানীয়ে কেউপিনে নদন বদন। মিহিৰ কান্ত বৰুৱাৰ লৰা-ছোৱালী চাৰিটি। ইন্দু-প্ৰভা তেওঁৰ ডাঙৰ কন্যা, তেওঁৰ পিছৰ দুটি লৰা। নাম বোপাটি আক কণটি সবাতকৈ সৰুটি ছোৱালী,—নাম চন্দ্ৰা।

ইন্দুপ্ৰভাৰ বয়স এতিয়া চৌদ্ধ বছৰ পাৰ হৈ গৈছে। সুন্দৰ নিপোটল দেহৰ গঠন, কিচ্‌কিচ্‌ কৰে কলা চুলি টাৰি আক হৰিণৰ দৰেই উজ্জল চকু জুৰিৰে তাইৰ গাত এটি অপূৰ্ণ জেউতী ফুটি উঠিছে। ইন্দুপ্ৰভা এতিয়া গহীন ছোৱালী। এক কালৰ সেই চপলতা আক নাই; কিন্তু অজ্ঞৰ লগত কথা বার্তা পাতি এতিয়াও তাই বৰ আনন্দ উপভোগ কৰে। অতীতৰ বাল্যকালৰ ধেমালি—ধুমুলা কৰাৰ সুৱদী স্মৃতি তাইৰ অন্তৰৰ পৰা আতৰি যোৱা নাই।

সেই দিনা নৈব ঘাটত । ইন্দুৰে ভগ্নীয়েক চন্দ্ৰাক লগত লৈ গা ধুবলৈ গৈছে । এনেতে অজয়ে গৈ সেইখিনি ওলালগৈ ।

চন্দ্ৰাই কলে—“অ অজয় দাদা, আহা গা ধোও”।

অজয়ে হাঁহি মাৰি কলে—“বাক তোমালোকেই ধোৱা”

ইন্দুৰে পানী জ্বৰলীৰ সোঁতত হাতখন সোতে লৈ যাবলৈ এৰি দিছে—
আকৌ ঘূৰাই দিছে; এই দৰে ইন্দুৰে পানীত ধেমালি কৰিছে । তাৰ পিছত
অজয়ক সুধিলে —“বাক নৈ খন ইমান কোবেৰে বৈ গৈছে কিয়?”

অজয়ে কলে—“নৈৰ অন্তৰৰ আবেগ জনাবলৈ”।

ইন্দুৰে হাঁহি মাৰি সুধিলে —“কিহৰ আবেগ”।

অজয়ে মিচিক কৰে হাঁহি মাৰি কলে—“ভালপোৱাৰ আবেগ”

ইন্দুৰে অলপ বৈ আকৌ লাহেকৈ সুধিলে —“নৈয়ে কাক ভাল পায়?”

অজয়ে কলে—“সৌ বৰ নৈ খনক।”

ইন্দুৰে কিছুপৰ একেথৰে দূৰৰ সেই বৰনৈৰ খনৰ ফালে চাই থাকিল । এনেতে অজয়ে কলে—“বাক, তাহানিৰ কথা এটা মনত পৰেনে?”

ইন্দুৰে ক্ষন্তেক অতীতলৈ ভূমুকি মাৰি চালে আৰু তাৰ পাচত কলে—

“মনত বহুত কথাই পৰে, আপুনি নো কোনটোৰ কথা কৈছে?”

“আম জোপাৰ কথা”

“অ” আপুনি য়ে তাহানি পাৰি পাৰি দিছিল” তাই হাঁহি হাঁহি কয়।

“কিন্তু এতিয়া কি ভাব হয় কমনে?”

“কওক”

“যেন অন্তৰৰ ভালপোৱা ধিনিকে দিম।”

ইন্দুৰে মুখটিপি হাঁহি এটা মাৰি লাহেকৈ পানীত নামি সাতোৰ মেলিলে ।

চন্দ্ৰাও লগে লগে সাতুৰিব ধৰিলে ।

পানীত তিতি ইন্দুৰ সেই সুগঠিত দেহাটি কাপোৰৰ মাজে মাজে
জিলিকি পৰিল । অজয়ে কিছুপৰ ইন্দুলৈ একে থৰে চাই তন্ময় হৈ পৰিল ।
ইন্দুৰে তেনেকৈ চাই থকা দেখি হাতত পানী এচলু লৈ অজয়ৰ ফালে
মাৰি পঠিয়ালে—যেন সেইদৰে চোৱাৰ প্ৰতিবাদ জনাবলৈহে । অজয় কিছু
অপ্ৰস্তুত হৈ লাহেকৈ উঠি “যাও দেই” বুলি গুছি গল ।

ইন্দুৰে চন্দ্ৰাক কলে—“আজি আমাৰ ঘৰলৈ আহিবলৈ কচোন।”
চন্দ্ৰাই চিঞৰি কলে—“অ অজয় দাদা।”

অজয়ে উভতি চাই কলে —“কি কবা?”

—“আজি আমাৰ ঘৰলৈ যাব দেই” ।

“বাক,, বুলি কৈ হাঁহি এটা মাৰি অজয় আতৰিল ।

* * * *

ইন্দুৰে বাহিৰ চৰাত বহি বেজি সূতা লৈ এখন কাপোৰ চিনাই কৰি
আছে । ওচৰতে চন্দ্ৰাও বহি আছে । এনেতে অজয় ৱালাল গৈ ।

চন্দ্ৰাই হাঁহি হাঁহি কলে “অথনি মাতিলে! কাৰণেহে হব পাই আহিলে।
—“কেলৈ, নেমাতিলে জানো নাহো। বাক কেলৈনো মাতিছিল?”

—“মই মতা নাই নহয় বাহিৰেহে মাতিবলৈ কৈছিল।” অজয়ে মূৰ্ছ হাঁহি
এটা মাৰি ইন্দুলৈ চালে । ইন্দুৰে কি কব একো উবাদিহ নেপাই কলে

—এই পাগলীজনী তোৰ বেনীতাঁৰ খুলি যাব ভালকৈ বান্ধি দিওঁ আহ ।

ইন্দুৰে বেনীতাঁৰত গাঠিৰ ওপৰতে আকৌ গাঠি এটা দিলে ।

—অথনিকৈ পিতাই পামৰ পৰা ঘূৰি আহোতে গোলাৰ পৰা ফিটা এডাল
আনিব নহয় তেতিয়া ভালকৈ বান্ধি দিবা ।

—ওঁ দিম বাক ।

অজয়ে কলে—মই বাটত লগ পাইছিলো ।

— সেই কালনো আপুনি কেনি গৈছিল ?

— “মোহনহঁতৰ তালৈ।”

— মোহন ! সিহঁতে সমাজত চলিব নেজানে । বৰ অমার্জিত সিহঁতৰ কথা বতৰা বিলাক, সিহঁতৰ লগত আপোনাৰ বন্ধুতা আছে ? অলপ গহীন ভাবেই ইন্দুৱে কয় !

— বন্ধুতা আৰু বিশেষ কি ? ভাল লাগে সিহঁতক— বেচ আমোদপ্ৰিয় ।

— সিহঁতৰ আমোদ কেনে শুনিছো ? আপুনিও যে — ।

— নাই নাই, মই মানে এই কেতিয়াবা অলপ কথা বাতৰা — এই অলপ ধেমালি কৰো । অজয়ে অলপ হাঁহি হাঁহি কয় ।

— “অ” বুলি কৈ ইন্দুৱেও হাঁহি এটি মাৰিলে ।

— বাক ইন্দু মই যাও ।

— বহক । আই আছে নহয় মাত এযাবো নলগোৱাকৈ যায়নে ? যা চোন চন্দ্ৰা আইক কৰ্গৈ ।

মাক ওলাই আহিল । ওচৰতে টাৰি এখনত বটাটো আগত লৈ বহিল ।

— তুমি কেতিয়াবাই আহিলা হব পাৱ । ইহঁতে আৰু কথাহে জানে ।

তামোল--চালি এখনো দিব লাগে বুলি খবৰ নাই ।

ইন্দু অলপ আতৰি গল ।

— মাকে আকৌ কলে — “হেৰ ইন্দু” । “কি আই । “যা চোন পানী হনী এটোপাকে ঞ্ঠক দেহি । ইন্দু ভিতৰলৈ গল । “আজি আকৌ ইহঁতৰ পিতামহক নাই, পামলৈ গল ।

— “শুনিছো, মই বাটত লগো পাইছিলো”

— “কত লগ পাইছিলো”

— “সো বঙাইৰ পছলীৰ ওচৰতে” ।

— তুমিনো সেই কালে কাৰ ঘৰলৈ গৈছিলো ?

— মোহনহঁতৰ সেইফালেই গৈছিলো ।

— তুমি যে ক’ত ভ্ৰমি লুফুৱা । এনেদৰে দিনবোৰ পঠিয়াই দিছা । সেইবোৰ ছুটলৰা, সিহঁতৰ সদত পৰিলে বৰ ভাল নহব ।

— ছুটামি আৰু কি—এই সাধাৰণ আমোদ কৰে ।

— ভাল নহয় অজয়, সেইবোৰ ভাল নহয় । তোমালোকৰ ঘৰৰ কথা আমি জানো ।

তুমি এটা ঠান ঠিত লগাই লোৱা ।

— গোলামী জীৱন বৰ দুৰ্ৰহ হৈ পৰিব । নিজৰ অভিকচি মতে একো কৰিব নোৱাৰি । নিজৰ মূল্য নেখাকে ।

— সেইটো হলেও নিষ্কৰ্মা জীৱন এটা বোজাহে হৈ পৰে । সমাজবো ধাৰণা অন্য ধাৰণা হয় ।,

— সমাজৰ কাৰণে সিমান ভাবনা নাই । মানুহজনো জীৱনটো কেই দিন ? ইয়াৰে ভিতৰতে যদি অলপ আনন্দতে জীৱনটো কটাব পৰা নহয়, তেন্তে জীৱনৰ আৰু কি কাম আছে ।”

— পিচত নিজেহে কষ্ট পাবা, আমি তোমালোকৰ ভালৰ কাৰণেহে কষ্ট ।”

এনেতে ইন্দুৱে চাহ আনি দিলেহি । চাহ খাই উঠাৰ পিচত মাকে কলে—

তুমি ঘৰলৈহে এতিয়া যাবা ?

— “হয়” ।

— ইন্দু আৰু চন্দ্ৰাও দদায়েকৰ তালৈ যায় । তুমিয়েই সিহঁতক ঘৰত থৈ যোৱা গৈ ।”

— “বাক”

ইন্দু চন্দ্ৰা আৰু অজয় লাহে লাহে ঘৰৰ পৰা ওলাই গ’ল । কেতিয়া সন্ধ্যা লাগে লাগে । আকাশত বহুদূৰ আতা পেলাই বিদায়ৰ শেষ জাননী দি বাঙলী

বেলিয়ে পশ্চিম আকাশৰ শেষ প্রান্তত গৈ পৰিছে। দূৰত ঘৰমূৱা গৰু জাকৰ হেৰেলনী ধ্বনিয়ে আকাশ কপাই তুলিছে।

এনেতে বতাহত উটি আহিল এটি কৰুণ স্বৰৰ “উকি”। ছব দিগন্ত ভেদি আকাশ চাটি পেলালে সেই শব্দটো।

সেই শব্দ শুনি ইন্দুৱে মুখ খন কোঁচ খুৱাই এটি মুছ হাঁহি মাৰি অজুৰলৈ চালে। অজুৰে কলে — ইন্দু, ই এটি শব্দলৈ কপান্তৰিত হোৱা কোনোবা এটিৰ অন্তৰত গুমৰি থকা বিৰহ বেদনাৰ উচ্ছাস।

ইন্দুৱে ওঁ বুলি কৈ এটি ক্ষিপ্ৰ হাঁহি মাৰিলে।

— ইন্দু, আজিয়েই ঘূৰিবা নহয়।

— ঘূৰিম, দদাইদেৱে থৈ যাবহি। অজুৰে কলে— বাতি হব।

— হব, বাক আয়েনো আপোনাক কি কৈছিল?

— কৈছিল, “কিবা এটা কৰা।”

— “আপুনি নো কি কলে?”

— “মই অলপ প্ৰতিবাদেই কৰিলো,।

হাঁহি এটি মাৰি ইন্দুৱে কলে— কিয়?

— “এই দৰে চলি যাব বুলিয়েই ভাবো। সেই বিলাকৰ আৱশ্যক নো কিয়?”

— “সেইটো নিজৰ ওপৰতে নিৰ্ভৰ কৰে।, ইন্দুৱে লাহেকৈ কয়।

অজুৰে কথাৰ স্বৰ ঘূৰাবলৈ কলে— “ইন্দু, অতীতৰ কথাবিলাক সপোন যেন হে লাগে নহয় নে বাক?”

— “ওঁ, বুলি ইন্দুৱে শলাগিলে।

— “ইন্দু, দিনবোৰ যদি এই দৰেই কটাই দিবলৈ পাও!” অলপ আবেগত

অজুৰে কয়।

— কেনেদৰে? ইন্দুৱে সোধে।

— “এইদৰে— তুমি আক” — অজুৰ বৈ গ’ল মুখত এটি হাঁহি বিৰিঙিল।

— “অ’ বুলি ইন্দুৱেও হাঁহি এটি মাৰিলে।

— “ইন্দু, বিহু পাগেহিয়েই নহয়।”

— “ওঁ, বৰ আনন্দৰ দিন।

— “এইবাৰ তোমাক এটা উপহাৰ দিম দেই।”

— “ওঁ” বুলি ইন্দুৱে শলাগিলে।

— এনেতে অলপ আগ বাঢ়ি বোৱা চক্ৰাই উততি কলে—

— “সোৱা দদাইটি পছনিতৈ দিয় হৈ আছে।”

— “ইন্দুৱে কলে— পালোহিয়েই। আমি যাওঁহে।”

— “বোৱা ইন্দু।”

ইন্দু আৰু চক্ৰা দদায়েকৰ ঘৰ সোমাল। অজুৰে নিজৰ ঘৰৰ কালে খোজ ললে।

তিনি

ছদিনৰ পাছৰ কথা। বাতি বহুত হল। অজুৰ তেতিয়াও ঘৰলৈ ঘূৰি অহা নাই। মাকৰ মন উদাউল হৈ পৰিলে। মাকৰ চিন্তা হল, সি আকৌ ক’ত কি অঘটন ঘটাই! সিমানেই বাতি বেচি হৈ আহিব ধৰিলে, সিমানেই মাকৰ মন বিচলিত হৈ পৰিল। ক্ৰমে বাতি এঘাৰ বাজিল — বাৰ বাজিল — নাই — অজুৰ তেতিয়াও ঘূৰি নাছিল। মাকে একোবাৰ বাহিৰলৈ ওলাই আহি চাইহি — দেখে মাথো অন্ধকাৰ। ঘূৰেত কেঁচা টোৰে মাতিছে নিউ নিউ। গহীন ছপৰ নিশা নিস্তৰ্দ্ধতা ভেদি উঠা সেই মাত শুনি, মাকৰ এনে লাগিছে, যেন কোনোবাই অন্তৰত কুঠাৰেৰে হে হানিছে। অনিশ্চিত আশঙ্কাত মাক বলিয়াৰ নিচিনা হ’ল।

তেতিয়া প্ৰায় এটা বাজিছে। দুটা মানুহে লাহে লাহে অজয়ক লৈ আহি ঘৰ ওলালহি। তাৰ মূৰ তেনেই তেজেৰে বাঙলী। কাপোৰত তেজ পৰি গোটেই কাপোৰ কানি তেজেৰে বঙা হৈ পৰিছে। মাকে এনে অপ্রত্যাশিত ঘটনা দেখি 'কি হল তোৰ বোপাই' বুলি কৈ কানি পেলালে। সি কোনো উত্তৰ নিদিলে। লাহেকৈ গৈ ওচৰত থকা চকি খনতে বহি ললে। তাৰ লগত অহা তাৰ বন্ধু সৰ্ব্বাই কলে-- "এটা মানুহৰ লগত তৰ্ক লাগিছিল, পিছে মানুহটোৰ খন্দ বেচিকৈ উঠাত হঠাৎ লাঠি এডালেৰে মূৰত-মাৰ সোধাই দিলে। মাকে সোধিলে-- "ক'ত তৰ্ক লাগিছিল?" "হীৰাৰতীৰ ঘৰত" মাকে ঘণাৰ সূৰেৰে কলে-- "সেই বনৰী-জনীৰ তাতনে? ই মোক খালে মই কি কৰোঁ। হে গোঁসাই। লাহে লাহে কেউটি বন্ধুৰে ধৰি মেজি তাৰ মূৰটো ধুৱাই দিলে। কাপোৰ কানি খুলি নতুন কাপোৰ পিন্ধিবলৈ দিলে। লাহে লাহে সি কিছু ভাল পালে। তাৰ পিচত তাৰ বন্ধু দুজন ওচি গ'ল।

মাকে ভিতৰলৈ গৈ তালৈ অলপ চাহ আৰু কেইখন মান পিঠা আনি তাক খাবলৈ দিলে। মাকেও তাৰ ওচৰতে বহি ললে। তাৰ পিচত তাক কলে-- "হেৰ বোপাই, তোৰ কি হৈছে। বোপাই তই এনে কথা এৰি পেলা, তই ভাল হ।

সি শুনি যায়- কোনো উত্তৰ নিদিয়ে। তাৰ পিচত লাহেকৈ উঠি গৈ বিচনাত পৰিল।

তাৰ কোঠাৰ বেৰট আঁৰি থোৱা ঘৰিটোত শব্দ উঠিল টং টং।

কেইদিন মানৰ পাছৰ কথা। অজয়ে ৰাতি খাই বৈ উঠি মাকক কলে-- "মই আজি ৰাতি মোহন ইত্যৰ ঘৰতে থাকিম গৈ। এতিয়া তালৈকে যাওঁ"

মাকে "হু" বুলি কৈ তালৈ তীক্ষ্ণ দৃষ্টিৰে চাই আতৰ হ'ল। অজয়ে লাহে লাহে ঘৰৰ পৰা ওলাই আন্ধাৰত মিলি গ'ল। সি লাহে লাহে মোহনৰ ঘৰ ওলালগৈ। মোহনৰ ঘৰত তাৰ বন্ধু আদিৰাম, সৰ্ব্বা বহি আনন্দত আত্মহাৰা হৈ আছে। মাজে মাজে এটুপি এটুপি কটকাও ধৰিছে। অজয়ক দেখি মোহনে কলে-- "অ ভায়া, আহা, আহা"

অজয়ে লক্ষ্য কৰিলে, সকলোৰেই আনন্দত মতলীয়া তাৰ পিচত কলে-- বেচ চলিছে, হাঁহিৰো বগৰ উঠিছে। কিহৰ বস ওলাইছেনো? আদিৰামে কলে-- "আদিবস, কৰণ বস, এই 'মধুবস' আৰু যে কত কি? অজয়ে কলে-- "এতিয়াই বস পান কৰিলোৱা; নহলে যে বেলা যায় যায়? মোহনে কলে-- "আমাৰ আদিৰামে কিন্তু বস পান কৰি বসতেই হাবু ডুবু খাইছে।

অজয়ে কলে-- "বাঃ বেচটো, পিচে বহুধৰা বা ক'ত? মোহন-- "সেই ভোগাইৰ ঘৰত। কেতেকীৰ কণ্ঠস্বৰে তেওঁক বলীয়া কৰিলে। কেতেকীৰ গানৰ মুৰ্চনাই তেওঁৰ অন্তৰৰ অন্তঃস্বল ভেদ প্ৰেমৰ প্লাৱণ আনিছে; এতিয়া তেওঁ কুল-কিনাৰ নেপাই তেনেই দিশহাৰা হৈ পৰিছে"

অজয়ে বস ভঙ্গ নকৰি কলে-- তেনে আদিৰামে কেতেকীৰ সমধুৰ স্বৰৰ মাজেদি দেখিছে-- এটি সোণালী সপোনৰ বাস্তৱৰূপ"

আদিৰামে তপবাই মাত লগালে-- "ইন্দুপ্ৰভাৰ ধ্যানত বা বহিছে কোন? মোহনে কলে-- "চিয়েৰ আপু ভায়া, মই ভোমাৰ কৃতকাৰ্য্যত। কামনা কৰোঁ। অজয়ে কথাৰ সূৰ ঘূৰাবলৈ কলে-- "এজন গন্যমান্য মানুহৰ ছোৱালীৰ বিষয়ে এইদৰে আলোচনা কৰা বৰ ভাল নহয়, বুজিছা।

মোহনে কলে—“এবা ভুল হৈছে থৈ দিয়া; কববাত বসব ভাওই ভাঙ্গি পাৰিব।
সৰ্ব্বাই কলে—নহয় হে, বস কববাত পৰি যাব—কোনোবা লোলুপ নয়নাই
পাব লাগিলে আক ‘চুন খাই’ মৰাৰ সমান হব।

অজয়ে কলে “হেঁ হেঁ কি বোব যে কোৱা আক।”

এনেতে চাহ আছিল। মোহনে কলে—“ঐ, এতিয়া চাহ টুপি
ধৰাইক ভাৱা সকল।

চাহ খোৱাৰ পিচত মোহনে কলে—“এতিয়া কাৰ হাতত কিমান
আছে উলিয়াই লোৱাইক।” এই বুলি কৈ মোহনে জুৱা খেলৰ যোগাৰ
কৰিলে। গোটেই ৰাতি জুৱা খেলি অজয়ে বহুত পয়চা হেৰুৱাই পাছ
দিনা ঘৰ ওলালহি।

চাৰি।

ইন্দুৱে অজয়ৰ প্ৰতি এটা ভাল ভাব পোষণ কৰিছিল। অজয়ৰ
প্ৰতি তাইৰ এটা যেন প্ৰাণৰ টান আছিল। তাৰ প্ৰতি যেন তাইৰ
এটা আকৰ্ষণ আহি পৰিছিল। কিন্তু ইন্দুৱে যেতিয়া তাৰ সেই কুকাৰী
বিলাকৰ কথা লাহে লাহে শুনিবলৈ পালে তাইৰ অন্তৰত যেন অলপ
আঘাটেই পালে। লাহে লাহে অজয়ৰ ওপৰত ইন্দুৱে এটা অভিমানৰ
ভাব আহি পৰিল।

সেই দিনা অজয়ে ইন্দুক লগ পাই সুধিলে—“ইন্দু।”; ইন্দুৱে
লাহেকৈ কলে “কি?..

অজয়ে লক্ষ্য কৰিলে ইন্দুৰ মুখত গাভিৰাৰ চিন, চকুত উদাসীনতাৰ লক্ষণ।
অজয়ে সুধিলে—“তোমাৰ আজি কি হল ইন্দু।”

“একো হোৱা নাই” ইন্দুৱে গম্ভীৰ ভাবে কয়।

“নহয় তোমাৰ আজি মই পৰিবৰ্ত্তন লক্ষ্য কৰিছো, নিশ্চয় তোমাৰ কিবা
এটা হৈছে।”

“মানুহৰ দৰেই! মানুহ থকাটোহে ভাল।” তাই মুখ খন এফলিয়াকৈ কয়।
“তাৰ মানে?”

“অন্যায় কিছুমান কৰি নিজৰ জীৱনলৈ শ্ৰাণী অনাটো জানো ভাল?..
“মই যে একো বুজিব পৰা নাই ইন্দু। তুমি এইবোৰ কাক কৈছা?”

“কাক আক কম?” এই বুলি কৈ ইন্দুৱে আন ফালে চালে। অজয়ৰ
মুখত হাঁহি ফুটি উঠিল, সি কলে—তুমি মোৰ বিৰুদ্ধে কোনো কথা শুনিছা?
“ঐ, মানুহ বিলাকে কয়।,

“মানুহে কবই, তাত কি লাভ-লোকচান আছে ইন্দু।”
আমি শুন ভাল নেপাওঁ। “কোনো ধৰিব লগা কথা নহয় ইন্দু।”

“নিজৰ অনিষ্টৰ বাহিৰে একো লাভ নাই।” “মোৰ একো অনিষ্ট নহয় ইন্দু।”
ইন্দুৱে কোনো উত্তৰ নিদি লাহেকৈ বাটৰ কাষৰ ফুটকা জোপাৰ ফুল এটি
ছাতত লৈ তাকে চাই থাকিল।

তাৰ পিচত লাহেকৈ কলে—“বাক, মই যাওঁ দেবি হব।” ইন্দু এফালে
গ’ল—মনত অশান্তিলৈ। অজয়ৰ ভুল বিবেচনাৰ কাৰণে অন্তৰত অভিমান
বেজাৰ লৈ ঘৰমুৱা হল। অজয় গল আন ফালে...আনন্দ মনৰেই। সি
ইন্দুৰ অন্তৰ বুজিব নোৱাৰিলে। জুয়ো অন্তৰত ঢটা ভাবলৈ থকালে
গল।

পাঁচ।

মানুহৰ জীৱনত যেতিয়া ভুল হয় আক সেই ভুল যেতিয়া ধৰিবলৈ
কৰি নাহয়...

বিবেক বুদ্ধিৰ শক্তি নষ্টকিয়া হয় তেতিয়া তাৰ পৰিণাম শোচনীয় হয়।
তেতিয়া হয়---ভুলতেই ভুল; আৰু জীৱন ক্ৰমে ধ্বংসৰ পথত আগবাঢ়ি যায়।

অজয়ৰ জীৱনতো সেয়ে হল। অদমনীয় কু-প্ৰবৃত্তিৰ কবাল গ্ৰাসিত পৰি
তাৰ জীৱনৰ গতি বেয়ালৈহে ললে। লালসাব ইন্ধন যোগাবলৈ সি
অতি জঘন্য উপায় লবলৈ আগবাঢ়ি গল। পতনমুখী জীৱনক সি আৰু
এথাপ তললৈ নমাবলৈ সচেষ্টে হল। ক্ৰমে সি অনুভৱ কৰিলে--
তাৰ অৰ্থৰ অনাটন — তাৰ কু প্ৰবৃত্তি চৰিতাৰ্থ কৰাত সহায় কৰিবলৈ
—সি তেতিয়া নতুন পথৰ সন্ধান কৰিব ধৰিলে।

সেই দিনা সি মাকক কলে— “আই মোক টকা কেইটামান দিয়া।
মাকে অলপ কষ্ট মাতেৰে কলে— “তোক মই টকা দিব লাগে— ছটামি
কৰিবলৈ? এই হেন গোটি মানুহটো হৈ টকা উপাৰ্জন কৰি খাব লাগে তালৈ
তোৰ ভ্ৰক্ষেপ নাই; নামিছ গৈ খালত।

—নহয়, দিয়া, আজি মোক লাগেই”।

—হেৰ তইও বাকটো। কাটিছ যে কাটিছই আকো ৰেপ কিয়? মোৰ
হাতত নো বাক ক’ৰ টকাবোৰ আছে। “দেখা নাইনে তই?”

সি টকা নেপাই হতাশ হল। লাহে লাহে সি নতুন পথ বিচাৰিব ধৰিলে।

সি গাৱঁৰ অঘাইটং দাগী জগক আৰু আহিলাৰ কাৰ চাপিল। এদিন সি

সিহঁতক কলে— “জহৰ মল্লৰ ঘোৰা শালত দুটা পশ্চিমীয়া আহি আছেহি।

সিহঁতৰ হাতত টকা আছে। যেনে তেনে সিহঁতৰ টকা হাত কৰিব লগা

হল। সিহঁতে ‘বাক দেখা যাব’ বুলি কলে। সি কলে “চা মোক টকা

দিবহি।” “কেলেইনো নিদিম” এইবুলি সিহঁত সেই দিনাই বাতি পশ্চিমীয়া

হটাৰ ওচৰলৈ গল।

পাছদিনা বাতিপুৰা হলহুল লাগি পৰিল। হটা পশ্চিমীয়াৰ টকা

চুৰি হল। যথা সময়ত পুলিচ আহি অশেষ তলন্ত কৰি জগক আৰু
আহিলাক গ্ৰেপ্তাৰ কৰিলে। বিচাৰত সিহঁতৰ ফাটক হল।

অজয়ৰ ওপৰতো তীক্ষ্ণ দৃষ্টি পৰিছিল। কিন্তু কোনো প্ৰত্যক্ষ প্ৰমাণ
নোপোৱাত গ্ৰেপ্তাৰ নকৰিলে। সি কোনো ৰকম সেই বাৰলৈ সাৰিল।

সেই দিনাই বাতি মাকে অজয়ক ভাত খাবলৈ দি অলপ আতৰতে
বহি ললে। মাকৰ মন শোকত স্তিমমান। অজয়ে দুগৰাহ মান খাব

মাকলৈ চালে। তেনেকৈ বেজাৰ কৰি থকা দেখি সি মাকক সুধিলে—

“আই তোমাৰনো কিটো হল?”

মাকে কলে “তই আৰু কথা নকৰি। তোৰ কাৰণে মই এতিয়া মৰিবহে

লগা হল।

“তুমি যে কিবোৰ কোৱা।”

“তইনো কিয় এনে খন কৰিছ?”

“মন যায় আৰু কৰো।”

“মনটোনো কেলেই ধিলাই দিছ।”

“মোৰ যে অন্তৰৰ পৰাই উৎসাহ পাওঁ।”

“নহয়, তোৰনীভুল হৈছে। তই নো বাক ইমান অবুজ হব লাগেনে? তই

অকন মান ভাবি চাছোম--তই কি হবলৈ গৈছ?”

“কিটোনো আৰু হৈছো? অন্তৰৰ পৰা যি আছান আহে তাৰেই উত্তৰ দিও

—মোৰ কামৰ দ্বাৰা।”

কিন্তু ই যে মাৰাত্মক বোপাই, ইয়াৰ পৰিণাম তই বুজিব পৰা নাই। তই-

মোৰ পেতৰ পোৱালী, তোৰ জানো মই অহিত চিন্তিম? তোৰ জানো অমঙ্গল

এটা দেখিলে মই সতি থাকিব পাৰিম?”

“জানো তুমি কিবোৰ ভাবিছা?”

মই ঠিকেই ভাবিছো। এই ধৰখননো কেনেকৈ চলিছে তই যদি অকনমানো অনুভব কৰিলিহেঁতেন।”

সি একো নকয়। দুগৰাহ এগৰাহ কৈ ভাত খাই থাকে।

“তইতৰ এটা ভাল হওক এই বুলিয়েই সকলো কষ্ট লাভ অপমান সহি আছে।

মাক হোৱা হলে তই বুজলিহেঁতেন মই অনুভব কি দুখ পাইছো।”

সি নীৰৱ।

“তইতবেই বা আক কোন আছে, নোবেই বা কোন আছে? তোৰ বিপদত

জানো কোনোবাই চকুপানী টুকিব? কোনোবাই জানো তোৰ বিপদত হাত

মেলি ধৰিব?”

সি এটা দীঘল নিশ্বাস টানে।

মাকে আকৌ কয় “ভগৱানে এই বিনমীয়া সংসাৰত সজ উপায়েৰে চলিবলৈ

বহুত বাট দিছে। তই তাৰেই এটা বাট ল'বোপাই। অনুভব বৰ আশা

আছিল বোপাই কি জানি, তইতি ঘৰ খনৰ মুখ পোহৰ কৰি তুলিবি। তইতৰ

ভাল এটা দেখি মৰিব পাৰিম। কিন্তু তই।” অনুভব চেপিঘোৱা শোকৰ হেণ্ডো-

-লনী উঠিব ধৰিলে। আক কথা নোলল। দুধাৰে চকুলো বৈ গল।

সি নীৰবেই ভাত খাই উঠি গল। সি আক নবল; একে বাৰেই

গৈ তাৰ বিচনাত পৰিল। সেই ৰাতি তাৰ ভালকৈ টোপনি নাছিল।

“তুমি ক'ব লাগিব যে তুমি ভাল নাই। তুমি ভাল নাই। তুমি ভাল নাই।

তুমি ভাল নাই। তুমি ভাল নাই। তুমি ভাল নাই। তুমি ভাল নাই।

তুমি ভাল নাই। তুমি ভাল নাই। তুমি ভাল নাই। তুমি ভাল নাই।

তুমি ভাল নাই। তুমি ভাল নাই। তুমি ভাল নাই। তুমি ভাল নাই।

তুমি ভাল নাই। তুমি ভাল নাই। তুমি ভাল নাই। তুমি ভাল নাই।

তুমি ভাল নাই। তুমি ভাল নাই। তুমি ভাল নাই। তুমি ভাল নাই।

তুমি ভাল নাই। তুমি ভাল নাই। তুমি ভাল নাই। তুমি ভাল নাই।

চৰ

। গাভৰুৱাৰ আঁকৰ ভাৱীক কনাক চকুত। নবী নতুন চকুৰ আঁকৰ।

। গাভৰুৱাৰ আঁকৰ ভাৱীক কনাক চকুত। নবী নতুন চকুৰ আঁকৰ।

। গাভৰুৱাৰ আঁকৰ ভাৱীক কনাক চকুত। নবী নতুন চকুৰ আঁকৰ।

। গাভৰুৱাৰ আঁকৰ ভাৱীক কনাক চকুত। নবী নতুন চকুৰ আঁকৰ।

। গাভৰুৱাৰ আঁকৰ ভাৱীক কনাক চকুত। নবী নতুন চকুৰ আঁকৰ।

। গাভৰুৱাৰ আঁকৰ ভাৱীক কনাক চকুত। নবী নতুন চকুৰ আঁকৰ।

। গাভৰুৱাৰ আঁকৰ ভাৱীক কনাক চকুত। নবী নতুন চকুৰ আঁকৰ।

। গাভৰুৱাৰ আঁকৰ ভাৱীক কনাক চকুত। নবী নতুন চকুৰ আঁকৰ।

। গাভৰুৱাৰ আঁকৰ ভাৱীক কনাক চকুত। নবী নতুন চকুৰ আঁকৰ।

। গাভৰুৱাৰ আঁকৰ ভাৱীক কনাক চকুত। নবী নতুন চকুৰ আঁকৰ।

। গাভৰুৱাৰ আঁকৰ ভাৱীক কনাক চকুত। নবী নতুন চকুৰ আঁকৰ।

। গাভৰুৱাৰ আঁকৰ ভাৱীক কনাক চকুত। নবী নতুন চকুৰ আঁকৰ।

। গাভৰুৱাৰ আঁকৰ ভাৱীক কনাক চকুত। নবী নতুন চকুৰ আঁকৰ।

। গাভৰুৱাৰ আঁকৰ ভাৱীক কনাক চকুত। নবী নতুন চকুৰ আঁকৰ।

। গাভৰুৱাৰ আঁকৰ ভাৱীক কনাক চকুত। নবী নতুন চকুৰ আঁকৰ।

। গাভৰুৱাৰ আঁকৰ ভাৱীক কনাক চকুত। নবী নতুন চকুৰ আঁকৰ।

। গাভৰুৱাৰ আঁকৰ ভাৱীক কনাক চকুত। নবী নতুন চকুৰ আঁকৰ।

। গাভৰুৱাৰ আঁকৰ ভাৱীক কনাক চকুত। নবী নতুন চকুৰ আঁকৰ।

। গাভৰুৱাৰ আঁকৰ ভাৱীক কনাক চকুত। নবী নতুন চকুৰ আঁকৰ।

। গাভৰুৱাৰ আঁকৰ ভাৱীক কনাক চকুত। নবী নতুন চকুৰ আঁকৰ।

। গাভৰুৱাৰ আঁকৰ ভাৱীক কনাক চকুত। নবী নতুন চকুৰ আঁকৰ।

। গাভৰুৱাৰ আঁকৰ ভাৱীক কনাক চকুত। নবী নতুন চকুৰ আঁকৰ।

। গাভৰুৱাৰ আঁকৰ ভাৱীক কনাক চকুত। নবী নতুন চকুৰ আঁকৰ।

ছয়

সেইদিনা বছৰ নতুন দিন। বিহুৰ আনন্দ ফুটিত সকলো আশ্বহাৰ। সকলোৰে মুখত এটি আনন্দৰ বেথা বিৰিডি উঠিছে। প্রকৃতি দেবীয়েও নতুন সাজেৰে সজ্জিত হৈ আনন্দত যেন মতলীয়া।

সেইদিনা অজয়ে বদ উপায়েৰে অৰ্জা পয়চাৰে এটা উপহাৰ কিনি আনি পঠাই দিলে। লগতে এটুকুৰা কাগজত লিখিলে, “বিহুৰ স্নেহ-উপহাৰ— তোমাবেই-অজয়।”

আশা-নিৰাশাৰ মাজেদি সি উত্তৰলৈ প্রতিক্ৰিয়া কৰি আছে। এনেতে লৰাটো উভতি আহিল। তাৰ মুৰত আকাশ ভাগি পৰিগ— ইন্দুৰে তাৰ উপহাৰ গ্ৰহন নকৰিলে। ঘূৰাই দিয়া উপহাৰৰ টোপোলাতো সি লাহে লাহে হাতত তুলি ললে। হাততলৈ সি তাৰ মেজৰ ওপৰত লাহেকৈ থৈ চকি খনত বহি পৰিল। লাহে লাহে সি ভাৰত তন্ময় হৈ পৰিল।

অতিভৰ মধুৰ স্মৃতিৰ ছবি ধীৰে ধীৰে তাৰ মানস চকুৰ আগেদি ভাহি যাব ধৰিলে। লৰালি কালত সি যেতিয়া কদ্রুইতৰ বাৰীৰ মিঠা আম জুপিৰ পৰা মনে মনে গৈ পকা আম চিগি আনি ভালবো ভালটে ইন্দুক দিয়ৈহি, তেতিয়া তাই কি আগ্ৰহেৰেই সেই আম লয়! আজি তাৰ উপহাৰ ফিৰাই দিলে। তাই গ্ৰহণ নকৰিলে!

সি লাহে লাহে উঠি ঘৰৰ পৰা ওলাই গল। গৈ গৈ সি নৈৰ ঘাট পালেগৈ। নৈৰ ঘাটৰ সেই জোপাটোৰ আঁৰতে সি বহি আকাশ-পাতাল ভাবিব ধৰিলে।

“কথা বুলিলেই বতাহ” ইন্দুইতৰ ঘৰত থকা জেতুকী বুঢ়ীয়ে অজয়ে ইন্দুলৈ উপহাৰ পঠোৱা কথাটো জানে। তাই সেই কথাবাক্যকে মনত লৈ সেই সময়তে ঘাটলৈ আহিল। এনেতে গাৰ্ৱৰ ২৪ গৰাকী মাইকী-মানুহে

পানী নিবলৈ ঘাটলৈ আহিল। এনেতে জেতুকীয়ে কলে— “শুনিহানে, আজি আমাৰ ইন্দুলৈ অজয়ে কিবা এটা দিছিলে? “পিছে কি হল?” “কিটোনে হব আৰু ঘূৰাই দিলে”।

“দুটৰ শিৰোমণী সেইটো। তাৰ কামটো চোৱা।”

“লৰাটি হলে দেখাত ভালৈই পিচে কামবোৰ হে কিবা বৰ ঘিন লগা পাই।”

“সেই বুঢ়ী জনীৰ আৰু শাস্তি নাইকিয়া হল।”

সিহঁত ঘৰা-ঘৰি গল।

সিহঁতে কোৱা প্রত্যেকটো কথাই অজয়ৰ কানত পৰিল। প্রতিটো কথাই

তাৰ অন্তৰত বাজি উঠিল। সি বুজিলে যে ইন্দুৰে তাৰ সেই কুৰাৰ

বিলাকৰ কাৰণেই তাৰ প্রতিভা তেনে উদাসীনতা দেখুৱাইছে।

একালে তাৰ ব্যভিচার, অমাচাৰ আৰু নৃশিংসতাৰ মাজেদি পোৱা

আনন্দৰ মোহ আৰু আন ফালে ইন্দুৰ প্রতি বাঢ়ি অহা অনুৰাগৰ বাস্তব

কপ দিবলৈ অন্তৰৰ প্ৰবল স্পৃহা! দুটা বিপৰীত মুখী ভাৱৰ দোমোজাত

পৰি কসি অতিষ্ঠ হৈ পৰিল। ফোভ-হতাশাৰ নিৰাশৰ ভাৱে তৰি

অন্তৰত তৰি গতিৰে প্ৰবাহিত হৈ অন্তৰৰ কঠিন-কোমল ভাৱক এনে এটা

আলোড়ন দিলে যে সেই আলোড়নৰ প্ৰবল প্ৰাবনত তাৰ ঠেক চিগি

পৰি এটি নতুন ভাবৰ উদয় হল। জীৱনলৈ যেন এটা নতুন স্পন্দন আহিল
..... ধ্বংসমুখী জীৱনৰ গতি সি ধৰিব পাৰিলে। লাহে লাহে তাৰ মূখত
এটা দৃঢ়তাৰ চিন ফুটি উঠিল। তাৰ দৰিদ্ৰতাৰ মাজেদি কৰা অন্যান্য
আচৰণৰ কাৰণে সি অনুতপ্ত হব ধৰিলে। অতীত জীৱনৰ প্ৰতি তাৰ এটা
ঘৃণা তাৰ আহি পৰিল। লাহে লাহে সি তাৰ পৰা আহি ঘৰ পালেহি

× + × +

অজয়ে তাৰ কোঠাত বহি অতীত জীৱনৰ কাৰ্য্য বিলাকৰ কাৰণে মনে
মনে অনুশোচনা কৰি আৰু তাৰ দৰিদ্ৰতাৰ কথা ভাবি এটা নতুন পথৰ
সন্ধান কৰিবলৈ ভাবি চিন্তি আছে। এনেতে তাৰ বন্ধু মোহন আৰু সৰ্কাই
আহি ওলালহি। তাক সেই দৰে চিন্তামগ্ন দেখি মোহনে সুধিলে—“একে
বাৰেই যে ভাবুক হৈ পৰিছা? কি যে আৰু ভাবা?” অজয়ে লাহেকৈ
মুৰ তুলি সিহঁতলৈ চালে তাৰ পিচত কলে—“অ’ বহা।”

সৰ্কাই কলে—“বুজিছা, ভায়া, সেই ধনী আদ-বজাল বিলাস আজি বাতি
হীবাৰতীৰ তালৈ আহিব। খুব আমোদ চলিব লগে লগে জুৱাৰো বন্দ বস্ত
বুজিছা,। চলে-বলে -কোশলে আজি তাৰ পয়চা হাত কৰিব লাগিব। কি
বোলা মোহন।” “ঠিকেইটো, আৰু কি কথা। ছটা হাহ” সেই পথাৰৰ
পৰা ধৰি আনি থৈ আহিছোৱেই।” অজয়ৰ অন্তৰৰ প্ৰবৃত্তি যেন আকৌ
সজাগ হৈ পৰিল। লালসাৰ বহিখিখা যেন ধিমিকি ধিমিকি জলি উঠিল
সি কলে—“বাঃ বেচ আয়োজন। তেনে কি কথা আছে, সকলো ঠিক হৈ
যাব।”

কথাৰাৰ কোৱাৰ লগে লগে যেন তাৰ টেঁটুত কিবা এটাই হেচা
মাৰি ধৰিলে। মুহূৰ্ত্ততে তাৰ অন্তৰত জলি উঠা লালসাৰ অগ্নি শিখা যেন

এটি শিখ্ৰ অনুভূতিৰ প্ৰবাহত শান্ত হৈ নিপাত হৈ গল। সি ফুটাই কলে
—“মই ঠিককৈ কব পৰা নাই যামনে নেবাম।” মোহনে কলে—“কি ঠিক-
বেঠিক আছে,। এনে স্বৰোগ এৰিবানে?” অজয়ে লাহেকৈ অথচ দৃঢ়ভাৱে কলে—
“হৈ যাব নোৱাৰিম।”

মোহনে কলে—“তোমাৰ হল কি? তুমি কাপুৰুষ হ'লানেকি?”
সৰ্কাই কলে—“হঠাৎ তোমাৰ উৎসাহ নাইকিয়া হল।” অজয়ে কলে—এৰা ঠিকেই
কথা। উৎসাহৰ উৎস মৰহি গৈছে, সি আৰু সঞ্জীৱিত হোৱাৰ আশা নাই
বুলিহে ভাবো।” মোহনে কলে—“কি যে অদ্ভুত কথা তোমাৰ।”
অজয়ে লাহে লাহে কলে—“জীৱনত বহুত ভুল হল; আৰু ভুল কৰিব
নোৱাৰিম।”

“আচৰিত কথা—আমোদ প্ৰমোদ কৰাত কি ভুল হল?” মোহনে সোধে।
অজয়ে কলে—লোক চকুৰ অন্তৰালত যি আমোদ কৰিব লগা হয়, তেনে আমোদ
নকৰাটোৱেই মঙ্গল জনক।”

মোহনে কলে—“তোমাৰ যুক্তি অদ্ভুত!”
অজয়ে কলে—“দৰিদ্ৰৰ আমোদ নাই বন্ধু। আমোদ কৰিবলৈ যোৱাটো ভুল।
মোহনে কলে—“জীৱনটো ফুটিত কটাই দিয়াতোহে উচিত। তাত দৰিদ্ৰতা

আভিভাত্যতাৰ প্ৰশ্ন আৰু কিয়?

অজয়ে কলে—“তোমাৰ যুক্তি মানিব নোৱাৰিম বন্ধু। দৰিদ্ৰই আমোদ
আমোদৰ ভাগ লবলৈ যোৱাটো আৰু প্ৰবঞ্চনাৰ নামান্তৰ মাথো।” সিহঁতে
শুনি অলপ আচৰিত হয়, তাৰ পিচত দুয়ো লাহে লাহে উঠি গুচি যায়।

মাকে তাৰ এনে অস্বাভাৱিক গাভীৰ্য্য লক্ষ্য কৰি অজয়ক সুধিলে—

“হেৰ তই আকৌ ক'বাত কিবা জগৰকে লগালি নেকি? একে বাৰেই
কিবাটো হৈ গৈছে দেখোন।”

“নহয় আই, মই এটা অন্য কথাহে ভাবিছো।”

“কি কথা।”

“মই মন কৰিছো—আমাৰ এই ক্ষুদ্র সংসার খন সচাকৈয়ে বৰ বিশ্বাস কৰিছো পৰিছে।

“তাৰ ভেঁনে বোধ হোৱা যেন দেখি মাক অলপ আচৰিতেই হল। মুখৰ ঠক কোনও—এটি ফীনা হাঁহিব বেধা বিবিষ্ট পৰিল। —মাক ভাৱিছিল।

“এই দৰেটো বৰ কষ্টকৰ হব। জীৱনৰ এটা উদ্দেশ্য আছে।” মাকে একো নকয়; আনন্দ বিহীন ভাবে তালৈ চাই থাকে। অজ্ঞে আকৌ কয়—“মই চহৰলৈকে যাও—এটা চাকৰিৰ যোগাৰ কৰোঁগৈ।”

“বোপাই, তোৰ কথা শুনি মোৰ আনন্দই নধৰা হৈছে।

“মোৰো জীৱনৰ মূল্য এটা আছে। মোৰো জীৱনত বহুত অভিনাৱ আছে—ভালকৈ খাবলৈ, ভালকৈ থাকিবলৈ মনৰ আকাঙ্ক্ষিত বস্তু পাবলৈ কাৰ ইচ্ছা নাই আই। সেই বিলাক পূৰণ নকৰিলে যে জীৱন অপূৰ্ণ হৈয়েই যাব। ইয়াৰ বাহিৰেও আক বহুত কাম আছে যিবিলাক কৰা কৰ্তব্য।”

“বৰ ভাল কথা বোপাই; দেখি তোক সুমতি দিয়ক।”

“আই, তুমি বিশ্বাস কৰা—মই জীৱনত যি ভুল কৰিছিলো তাৰ প্ৰায়শ্চিত্ত কৰিম—মোৰ কাৰ্য্যৰ দ্বাৰা। জীৱনক পূৰ্ণ বিকসিত কৰিব যি আভাৱিক দাবী মানুহৰ আছে মোৰ জীৱনেও তাকেই দাবী কৰে।

মাকৰ আনন্দত চকুলো বাগৰি গল। পানীত পৰা মানুহ মৰি আকৌ জীৱন পালে আপোন জনৰ যেনে আনন্দ হয় অজ্ঞৰ মানসিক পৰিবৰ্তনৰ লক্ষণ দেখি মাকে তেনে আনন্দই হল।

“মাকৰো ব্ৰহ্মৰূপ হৈছিল।

মনে মনে ভগৱানৰ উদ্দেশ্যে কৃতজ্ঞতাৰ এটি প্ৰণাম জনালে।

মাকে কলে—“আই বোপাই জলপান জটামানকে ধা হি।”

মাক উঠি গল। এনেতে এটা লবাই অজ্ঞৰ হাতত এখন চিঠি দিলেহি অজ্ঞে লেফেফাটো ফালি চিঠি খন পঢ়িলে।

গতলিখা আছে... —ইন্দু

আপোনাৰ উপহাৰ মই নললো। সেই কাৰণে মই নিজেই বৰ বেজাৰ পাইছো। কিন্তু সচাকৈয়ে কও, আপোনাৰ মত পৰিবৰ্তন কৰিলেই মোক অমূল্য উপহাৰ দিয়াৰ সমান হব।

যি বিলাক কামে মানুহক হীন প্ৰতিপন্ন কৰি ভদ্রসমাজৰ পৰা আঁতৰ কৰে তেনে কাম কৰা মনোবৃত্তিৰ সংশোধন কৰাটোহে প্ৰথম কথা। নহলে যে ভবিষ্যতৰ কথা। ভাবিবলৈ গলে বৰী হতাশ হোৱাটো মোৰ শেষ মিনতি,

সৰু ভাবে অনিৰ্দিষ্ট পথৰ সন্ধান কৰক। আক নিলিখোঁগৈ।

অজ্ঞে চিঠিখন পঢ়ি কিছুপৰ মনে মনে বৈ, তাৰ পিতৃকাগজ—কলম আনি এখন চিঠি লিখি পঠাই দিলে।

“স্নেহৰ ইন্দু

তোমাৰ চিঠি পালো। মোৰ প্ৰতি তোমাৰ অন্তৰত যি অভিমানৰ ভাৱ সোমাইছে মই আশা কৰো সেই ভাৱ আঁতৰিবলৈ আক পলম নহব। তোমাৰ দুখ কিহত মই বুজিছো।

বোধ কৰো তুমি শুনি নিশ্চয় সুখী হবা যে জীৱনক এটা নতুন গঢ়ত গঢ়ি তুলিবলৈ অন্তৰত যি আকাঙ্ক্ষা জাগি উঠিছে তাৰেই বাস্তৱ ৰূপ দিবলৈ মই বৰ পৰা ওলাম।

তোমার চিঠি পোৱাৰ আগতে মই সকলো ঠিক কৰিলো। বোধ কৰো
মই তোমাক দেখা নেপাম। আজিয়েই বোৱাৰ কথা।

মোৰ আন্তৰিক ভাল পোৱা লবা। ইতি

তোমাবেই—

অজয়”

* * * * *

সেই দিনাই অজয়ে মাকৰ পদধূলি শিবতলৈ যত্ন বান্ধিব পৰা বিদায় লৈ-
যাত্ৰা কৰিলে— এটা নতুন পথৰ সন্ধানত।

সাত

চহৰৰ এটা ডাঙৰ কাৰখানাত অজয়ৰ এটি কামৰ যোগাৰ হ'ল। দৈনিক আঠ
ঘণ্টা পৰিশ্ৰম কৰি গধূলি তাৰ সেই শ্রম ক্লাস্ত দেহটি লৈ চহৰৰ এচুকৰ পৰ্জাটিত
ঘিৰনি লয়হি—বাতিতোৰ কাৰনে। যেতিয়া সি বিচনাত পৰেহি, ধীৰে ধীৰে তাত
মানস চকুৰ আগত ইন্দুৰ সেই জেউতী পূৰ্ণ মুখ খনি তাহি উঠে—সি তেতিয়া
মনত অশেষ তৃপ্তি পাই। ভবিষ্যতৰ এখন সুন্দৰ সংসাৰৰ চিত্ৰ তাৰ
কল্পনাত তাহি উঠে। আকৌ যেতিয়া তাৰ দৰিদ্ৰতা, তাৰ ঘৰত মাকৰ হৃৎ কষ্টক
কথা মনত পৰে সি শোকত অভিভূত হৈ পৰে।

এইদৰেই তাৰ দৈনন্দিন জীৱন চলিব ধৰে। কেতিয়াবা সি ঘৰলৈ
আহোতে অনেক বস্তু কিনি লৈ আহে। সি আহিলে যে মাকৰ কি আনন্দ!

চাকৰি জীৱনৰ মাজতো সি নানা বিপদ আপদৰ মাজেদি যাব লগা হৈছে।
তাৰ একাগ্ৰতা আৰু কৰ্মনৈপুণ্যতা দেখি কাৰখানাৰ গৰাকী সকল তাৰ ওপৰত
বিশেষ ভাবে সন্মোহিত হৈছে; আৰু তাক পদোন্নতি কৰি লৈ যাব ধৰিছে।

তাৰ সেই উন্নতি কিছুমান চকু চৰহা হুটে —প্রকৃতি কৰ্মচাৰীৰ অসহনীয়
হ'ল। সিহঁতে তাৰ উন্নতিৰ পথত প্ৰতিবন্ধকতা জন্মাবলৈ তলে তলে ব্যৱস্থা কৰিব
ধৰিলে।

সেই দিনা কেইটা মান চকু চৰহা কৰ্মচাৰীয়ে তাৰ অলক্ষ্যতে সি যিটো
যত্নত কাম কৰে সেই যত্নটোৰ এটা অংশ বেয়া কৰি পেলালে। সি যেতিয়া
যত্ন চলাবলৈ ধৰিলে তৎক্ষণাত অন্য এটা অংশ ভাগি গ'ল আৰু উফৰি আহি
তাৰ মূৰত বিষম আঘাট কৰিলে। সি জ্ঞান শূন্য হৈ মাটিত পৰি গ'ল।
কেইজনমানে তাক ধৰি মেলি হাস্পতাললৈ গ'ল। কেইদিনমান হাস্পতালত
থকাৰ পিচতহে সি সম্পূৰ্ণ আৰোগ্য হ'ল।

যত্ন ভগাৰ কাৰণ নিৰ্দেশ কৰিবলৈ গৈ তাৰ শত্ৰুবিলাকে গৰাকীক অভিযোগ
কৰিলে যে অজয়ৰ দোষ আৰু অকৰ্মণ্যতাৰ কাৰণেই তেনে ঘটনা ঘটিল।
কিন্তু গৰাকীসকলে সকলো কথা ভালকৈ অনুসন্ধান কৰি বুজিব পাৰিলে যে
অজয় সম্পূৰ্ণ নিৰ্দোষী; তেতিয়া তাৰ বিৰুদ্ধে অন্য অভিযোগ উফৰি গ'ল।

এই দৰেই নানা প্ৰতিবন্ধকতাৰ মাজেদি সি নিজৰ কৰ্ত্তব্য সমাধান কৰি
যাব ধৰিলে।

আঠ

কিছু দিনৰ পিচৰ কথা। অজয় ঘৰলৈ আহিছে। সি বাহিৰ চৰাত বহি
অলপ চিন্তা মগ্ন হৈ আছে। মাকে আহি আগতে বটাটোলৈ ওচৰতে বহিলহি।
মাকে তামোল এমোকোৰা মুখত লৈ কলে “কিটোনো আৰু ভাবিব লগা হ'ল?”

“মই এটা কথা ভাবিছো। এই জীৱন যে ভগৱানৰ কিমান পৰীক্ষাত
উত্তীৰ্ণ হ'ব লাগে তাৰ সীমা নাই। আত্মপ্ৰতিষ্ঠাৰ পথত কত যে বাধা আহি
পৰে তাৰ সংখ্যা নাই।

“এৰা বোপাই, ঠেলা-হেচাৰ মাজেদিহে নিজক আগ বঢ়াইলৈ যাবলৈ মনত বল লাগে।”

“প্ৰতিমোগিতাৰ ক্ষেত্ৰত যেতিয়া পাচহোঁহোকা মাৰে তেতিয়া মনলৈ আহে ঈৰ্ষা। তাৰ পিচত লয় হিংসাৰ আশ্ৰয়—সৃষ্টিকৰে অশান্তিৰ।”

“এৰা বোপাই, সংসাৰৰ মন বুজা টান।”

“ক্ষমতাৰ কাৰণে একোটা আলোড়ন আনিব পাৰে, কিন্তু বিচলিত কৰিব নোৱাৰে, যদিহে দৃঢ়তাৰ অভাব নহয়। এতিয়া মোৰ হাতলৈ আহিছে ক্ষমতা মই তেনে মনোবৃত্তিৰ কাৰণে যথেষ্ট কৰিব পাৰো।”—“তই অহিত নিচিস্তিবি বোপাই।”

“মই তেনে ভাব পোষণ কৰা নাই আৰু নকৰোও। বৰং সিহঁতৰ প্ৰতি সম্পূৰ্ণ উদাসীনতা দেখুৱাই স্নেহেৰেহে ব্যৱহাৰ কৰো।

“সেইটোহে ভাল কথা।”

“ক্ষমতাৰ অপব্যৱহাৰ ধ্বংসকাৰী। তাৰ দ্বাৰা নিজৰ অহিত সাধন কৰাৰ পথহে খোলা হয়। প্ৰতিহিংসাৰ বিজ্ঞ অন্তৰতেই মৰাহি যায় যদি সি পাৰ স্নেহৰ পৰাণ। সিহঁতে বুজি উঠিছে যে আত্ম-নিয়ন্ত্ৰণ কৰাৰ দাবী সকলোৰেই আছে। তাত বাধা জন্মাবলৈ গলে নিজৰ উদ্দেশ্যত বাধা আহি পৰে। লগে লগে অশান্তিৰ সৃষ্টি হয়।

“বাক বোপাই বল এতিয়া চাহ এটোপাকে থাহি।”

অজয়ে চাহ থাই লাহে লাহে ইন্দুহঁতৰ ঘৰৰ ফালে ওলাই গল।

অজয় গৈ বৰুৱাৰ ঘৰ পালেগৈ। অজয়ক দেখি ইন্দুৰ মাক ওলাই আহি কলে... “অঃ অজয় বহা। আমি তোমাৰ কথা শুনি বৰ ভাল পাইছো।

জীৱনত অনেক ভুল হয়, কিন্তু তাৰ বাবে অনুশোচনা কৰা আৰু নতুন পথ বাচি ল'ব পৰাটো এটা ডাঙৰ কথা।” “হয় সেইটো অৱশ্যে মই স্বীকাৰ কৰো। জীৱনৰ বিভিন্ন স্বৰত বিভিন্ন ভাৱ ধাৰাই আহি প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰে। তাৰ ভিতৰত কিছুমান ধ্বংশাত্মক আৰু কিছুমান ভাল।”

“ধ্বংশাত্মক ভাবৰ বশবৰ্তী হলেই মঙ্গল। তেতিয়াই অধঃপতন আৰম্ভ হয়। সচাকৈয়ে তোমালোকৰ ঘৰখনৰ ভাল এটা দেখিলেহে আমি ভাল পাওঁ।” এই বুলি কৈ মাকে মাতিলে “ইন্দু” ইন্দুৰে লাহেকৈ ওলাই আহি কলে... “কি আই” “যাচোন চাহ এটোপা এওঁক দেহি।” ইন্দু ওলাই আহোতে লাহেকৈ অজয়ৰ ফালে চালে। অজয়ে লক্ষ্য কৰিলে ইন্দুৰ মুখত এটা প্ৰশ্ন-- তাৰ চিন ফুটি উঠিছে। ইন্দু ভিতৰলৈ সোমাই গল।

মাকে কলে... “তুমি বহাই, লৰাছোৱালীৰবোৰ আছেই নহয়। মই নাম ঘৰলৈ যাব লগা হ'ল। দেউতাকো অথনিয়েই গল।

“ভাল বাক।”

মাকে সাজ পাৰ পিন্ধি লাহেকৈ ওলাই গল

ইন্দুৰে অলপ পিচতে চাহ লৈ আহি অজয়ক দিলেহি। অজয়ে গাহৰ পিয়লাটো হাতত লৈ কলে— “তুমি নাম ঘৰলৈ যাবা নেকি ?” ইয়ে নেবাও, আপুনিনো যাব কেতিয়া।

—কাইলৈয়ে যাম,

—কাইলৈয়ে যাব ? আজিহে আহিছে হ'ব পাই।”

—হয় ! “যাবই লাগিব ইন্দু, চাকৰিৰ কথা নহয়।”

—“তাত কেনে পাইছে ?”

—“ভালেই ইন্দু, কিন্তু বৰ অকলসৰীয়া ৰেন লাগে। যিমানে আতৰলৈ

যোবা হয় মনটোৱে সিমানেই নিজৰ ঠাইলৈহে টানে” ।

—“সেইটো! সচাই। কিন্তু অকল ঠাই,—ইন্দুৰ কথাষাৰ ডিঙিৰ বাহিৰ নহল—
—লাগি ধৰিলে। তাৰ পাচত আকৌ কলে,—“আচলুৱা মানুহৰ মাজত চাগে
বেয়া লাগে” ।

—“ঠিকেই। নিজৰ মনৰ মানুহৰ লগত থকাৰ আনন্দটো জানো কেতিয়া
পাওঁ?” অজয়ে কৈ হাঁহি এটা মাৰিলে । তাৰ পিচত এটা সোণৰ
আঙঠি উলিয়াই হাতত ললে । মুখত হাঁহি ।

‘ইন্দুৱে তেওঁলৈ চাই সুধিলে—“সেইটো কি?”

—“আঙঠি— তোমাৰ কাৰণেই ইন্দু” ।

“অ” বুলি ইন্দুৱে মুহু হাঁহি এটি মাৰিলে ।

—“লবানে নোলোৱা” ? কথাষাৰ কোৱাৰ ধৰণ বেলেগ দেখি ইন্দু অলপ
বিচলিত হল । তাৰ পাচত সুধিলে ।

—“তেনেকৈ সুধিলে দেখোন ?”

...“অতীতৰ কথাৰ কাৰণে।”

—“সেই বিলাক কথানো এতিয়াও মনত লৈ থাকেনে ?” মুখত হাঁহি
বেথা বিৰিঙিল ।

...“তেতিয়া বাক কেনে অনুভৱ কৰিছিল?”

—“অনুভূতিক মুমূৰু কৰি থৈছিল ।”

...“আক এতিয়া ?”

ইন্দুৱে হাঁহিলে । অজয়ে ইন্দুৰ মনৰ ভাব বুজিব পাৰিলে । তাৰ পাচত
অজয়ে ইন্দুৰ হাতত ধৰি আঙুলিত আঙঠিটো পিছাই দি কলে “ভালপোৱাৰ
চিন ইন্দু ।”

ইন্দুৱে মুখত হাঁহিলেয়েই থাকিল ।

অজয়ে কলে—“মোৰ জীৱনলৈ সচাকৈয়ে এটা ধুমুহা আহিছিল। এটা ক্ষুদ্ৰ
আলোড়ন দিলে । কিন্তু টলাব নোৱাৰিলে । তাৰ পাচত — তাৰ পাচত
বোধকৰো! শান্তিয়েই দেখা দিব।” অজয়ে দীঘল নিশ্বাস টানি কয় ।
“মানুহৰ জীৱনৰ মাজলৈ অহা আবৰ্জনা বিলাক আতৰিলেই মানুহৰ স্বাভা-
ৱিক সৌন্দৰ্য্য প্ৰকাশ কৰে ।”

“ঠিকেই ইন্দু, সেই বিলাকে মানুহৰ স্বাভাৱিক উৎকৰ্ষ সাধনৰ বাটত আহি
বাধা দিয়ে । কিন্তু সেই বিলাকক প্ৰভাৱান্বিত কৰিব পাৰিলেই জীৱন ঠিক
বাটেই যায় ।”...

“বাক ইন্দু, তোমাক এটা কথা সোধো” । “সোধক” ।

“তোমাক মই বিয়া কৰাবলৈ আশা ৰাখিছো ।”

“মোৰনো আক কোন আছে বুলি ভাবিছে” ?

“কোনোবাই বাধা দিব নেকি” ? “সেই বিষয়ে ভাবিব নেলাগে” ।

জুয়ো কিছুপৰ নিমাত ।

“ইন্দু, সন্ধ্যা লাগিবৰ হল, যাওঁহে আক” । “বাক” ।

অন্তৰত অশেষ তৃপ্তি আৰু চকুত পুলকৰ বেথা লৈ অজয় আতৰ হল ।

ন

হুদিন মানব পাচৰ কথা । বকৱা বাহিৰ চৰাত বহি আছে ।
তেওঁৰ কপাল কোঁচ খোৱা । কিবা এটা চিন্তা কৰি বহি আছে ।

তেওঁ মাতিলে “বোপাটিৰ মাক শুনিছানে ?

“কিবা কয়” বকৱানীয়ে ভিতৰৰ পৰা মাত লগাই ওলাই আহিল ।

“ইন্দু ক’ত আছে ?

“মাহীয়েকৰ তালৈ গৈছে।,”

বৰুৱাই গছাৰ ভাবে কয়,— ইন্দুৰে নিজক হেৰুৱাব আৰু আমাৰো নাম লুমাৰ।
তাই আমাৰ নাক কাণ কটাব।,

“কিনো কয়? মইযে একো বুজিব পৰা নাই।,”

“অজয়ৰ লগত ইন্দুৰ ইমান ঘনিষ্ঠতা ভাল হোৱা নাই।”

“মোৰ বোধেৰে ইন্দু সিমানে পাতল মনৰ ছোৱালী নহয়। আৰু এটা কথা,
সিহঁতৰ যেন মনৰ মিল হৈছে এনে বোধ হয়।”

—“কিন্তু তাৰ কথা তুমি শুনিছাই।”

“তাৰ পৰিবৰ্তনটো আপুনি মন কৰা নাই নে? বহুত ভাল মানুহতকৈও
সি এতিয়া কোনো গুণে হীন নহয়।”

—“সেইটো অৱশ্যে মই নহয় নোবোলো; কিন্তু তাইক এবাৰ ধনী অৱস্থাপন্ন
মানুহৰ ঘৰলৈ দিয়াটোহে মোৰ ইচ্ছা।”

—“সেইটো কথা ভালেই হব। কিন্তু তাইৰ মন।,”

—“থৈ দিয়া ছোৱালীৰ মন। সিহঁতৰ কি হিতাহিত জ্ঞান আছে? আমি
সিহঁতক ভুল বাটে যাবলৈ দিব নোৱাৰো নহয়। আমি সিমানে আধুনিকতা-
লৈও যাব নোৱাৰো এখোন।”

“ভেনেহলে লৰা এটাৰ খবৰকে কৰক আৰু।”

“এৰা মই তাকেই ভাবিছো। বৰা’ দীননাথ মোৰ বালা বন্ধু। তেওঁৰ
পুতেক কৃষ্ণনাথ উপযুক্ত লৰা! শিক্ষাও কিছু আছে। অৱস্থা ভালেই।”

—“ভেনেহলে লিখা লিখি কৰি চাওক।”

*

*

*

কেইদিন মানৰ পিচত ডাক পিয়নে এখন চিঠি বৰুৱাৰ হাতত
ধিলেহি। বৰুৱাই চিঠি খন খুলি পঢ়িলে। তাত লিখা আছে—

“প্ৰিয় মিহিৰ,

সংসাৰৰ নানা চাকনৈয়াত পৰি তোমাৰ চিঠিৰ উত্তৰ

দিয়া পলম হল।

তুমি পঠোৱা প্ৰস্তাৱ মই প্ৰত্যাখান কৰিব নোৱাৰো যেহেতু
তুমি মোৰ বালা বন্ধু! তোমালোকৰ ঘৰৰ কথাও মই জানো।

তুমি জানাই, আজি-কালি বিয়াৰ বন্দ-বস্ত বহুত থিনি লৰা-ছোৱালীৰ
ওপৰতেই হৈ নিৰ্ভৰ কৰে। সেই কাৰণে শ্ৰীমান কৃষ্ণকে মই পঠাম।
সি অহা বুধবাৰে তোমালোকৰ সেই থিনি পাবগৈ। তাৰ অভিকৃতি মতেই
সি সকলো বন্দবস্ত কৰিব। তাৰ মতামতৰ ওপৰত আৰু আমি হস্তক্ষেপ
কৰিব নোৱাৰিম। সিহঁতৰ এটা স্বাধীন অন্তৰ্দৃষ্টি শক্তি আছে তাক
আমি অৱমাননা কৰিলে ভুল হব। সেই কাৰণে মই জোৰকৈ তাৰ মন:
পুত নোহোৱা কাম কৰিবলৈ কব নোৱাৰিম।

আজিলৈ আৰু ইমানতে। মোৰ আন্তৰিক সন্তোষৰ গ্ৰহণ
কৰিবা। ইতি

তোমাৰ।

“শ্ৰীদীন”

“ভেনেহলে সকলো ঠিক হৈছেই।”

“হৈছে, কিন্তু চিঠিৰ ভাব-ভাষা মতে সকলো নিৰ্ভৰ কৰিছে লৰাৰ
ওপৰতে হৈ।” বৰুৱাই কলে।

দহ

বুধবাৰ। দুপৰীয়া। কৃষ্ণনাথ আহি বৰুৱাৰ ঘৰ ওলালহি। বৰুৱাই
তেওঁক আথে বেধে বহুৱাই মাতিলে “হেৰ বোপাটি! হেৰ চন্দ্ৰা, “কি
কৈছে দেউতা” বুলি বোপাটি ওলাই আহিল। “বাচোন বেগেতে বিচনি

এখন আনি দেহি---তেনেই বামি-জামি আহিছে।” বোপাটি দৌৰি গৈ বিচনি এখন আনি দিলেহি। বকৰা ভিতৰ সোমাই গৈ বকৰানীক কলেগৈ “ তেওঁ আহিছে, খোৱা বোৱাৰ ব্যৱস্থা কৰা। ” “ বাক ” বুলি কৈ বকৰানী পাক ঘৰত সোমাল। নানা চৰ্কা চুহা - লেহা - পোয়ৰে কৃষ্ণ নাথক আপ্যায়িত কৰি বকৰানীক কলে—“ এতিয়া ছোৱালী দেখুৱাব লাগে। ” “ এয়া, কিন্তু তাই দেখোন বৰ কিবা জনী হৈ আছে—তেনেই মনটো মৰা। ” “ তাইৰ কথাই হব নেকি ? সেই বোৰ বাদ দিয়া ” এটা কোঠাত ইন্দুক মাহীয়েক মাহিলীয়ে লৈ গৈ বহুৱাই থলেগৈ। তাৰ পিচত কৃষ্ণ নাথক মতাই অনাই সেই কোঠাত সন্মাই দিলে। তেওঁ লাহেকৈ গৈ ওচৰ চকি এখনতে বহি কিছু পৰ ইন্দুলৈ চাই মাতিলে— “ তোমাৰ নামটো কি হে ? ”

ইন্দু অস্বাভাৱিক ভাৱে গহীন ; অলপ কষ্ট মাতেৰেই কলে—“ ইন্দু। ” তেনে অস্বাভাৱিক ধৰণৰ ব্যৱহাৰত কৃষ্ণ নাথ কিছু আচৰিত হল। তেওঁ বুজিব পৰা নাট—তাইৰ স্বভাৱেই এনে নে অন্য কিবা কাৰণত এনে অস্বাভাৱিকতা তহিত ফুটি উঠিছে। মনত অলপ সন্দেহৰ ছাঁ পৰিল। তেওঁ অনুভৱ কৰিলে যেন এই বন্দবস্ত তাইৰ মনঃপুত হোৱা নাই ! তেওঁ আৰু কোনো প্ৰশ্ন নকৰি লাহেকৈ কোঠাৰ পৰা ওলাই আহিল---অলপ বিমৰ্ষ ভাৱে।

বকৰাই সুধিলে— “ বোপা, তেনেহলে সকলো ঠিক হৈছেই নহয়। ” কৃষ্ণই লাহেকৈ কলে—“ মই এতিয়া একো কব নোৱাৰো। ”

“ কিয়। ”

“ ঘৰলৈ গৈহে যি হয় জনাম। ”

“ আঙঠি-চাঙঠি কিবা এটা—”

“ থওক এতিয়া, মই ঘৰৰ পৰা খাটাত উত্তৰ দিয়াম। ” কৃষ্ণনাথৰ কথা কোৱাৰ ধৰণ আৰু চেহেৰা লক্ষ্য কৰি বকৰাৰ সন্দেহ হল। তেওঁ ভিতৰলৈ সোমাই গৈ বকৰানীক কলে— “ শুনিছানে, তেওঁ বোলে এতিয়া একো নহয়। আঙঠি পিন্ধোৱাৰ কথা কলতো ‘ থওক বুলিহে কলে। ’ ” “ বাক কি কয় কওক চোন পিচতো। ” “ মুঠতে আশা নাই; ইন্দুৱেহে কিবা এটা কৰিলে হব পাই। ” ইন্দুৱে সকলো কথা শুনিলে। তাইৰ মুখৰ কোণত এটি ক্ষণ হাঁহিব বেধা বিৰিঙি পৰিল।

* * * * *

অলপ সময়ৰ পিছত ইন্দুৰ দূৰ সম্পৰ্কীয় মাহীয়েক মাহিলীয়ে ইন্দুক কলে— “ বলবোন নৈ ঘাটৰ ফালে যাওঁ। ” “ বলা ! ” ছয়ো ওলাই গল।

মাহিলী ইন্দুত কৈ বয়সত অলপ ডাঙৰ। ছয়ো ছয়োকে বন্ধুৰ দৰেই ব্যৱহাৰ কৰে। মাহিলীৰ ঘৰ ইন্দুহঁতৰ ঘৰৰে লগা--লগি।

ছয়ো গৈ নৈৰ ঘাটৰ ওচৰতে বহিল।

মাহিলীয়ে কলে—“ মাগুহৰ অন্তৰত যে ভাল পোৱাৰ এটি অন্তঃপ্ৰবাহ আছে, সি যে চীৰদিন থাকিব তাৰ কোনো নিশ্চয়তা নাই। ”

“ যদি তাক কৃত্ৰিমতাৰ আভৱণৰে ঢাকি যোৱা নহয় তেনে সি চীৰ জীৱন থাকিবই। যিমানটো প্ৰতিবন্ধকতা আহি পৰক লাগে, সি নিজৰ পথত বাঢ়ি গৈ লক্ষ্য স্থান পাবগৈ। তাৰ গতিবোধ কৰা টান। ”

“ ক্ষণিকৰ আনন্দৰ মোহত জীৱনলৈ এটা ভাল পোৱাৰ আলোড়ন আহিবও পাৰে। ”

“তেনে ভাল পোৰা ধ্বংসাত্মক— তাক ভাল পোৰা নামে অভিহিত কৰিব নোৱাৰি। বাহ্যিক বং দেখি আনন্দৰ মোহত ভোল গৈ নিজক বিলাই দিয়াটো ভাল পোৰা নহয়। পৰম্পৰৰ প্ৰতি যেতিয়া এটা আকৰ্ষণ আহি পৰে, অন্তৰৰ বিভিন্নতা অনুভব নহয় তেতিয়াহে তাক কোৱা হয়— প্ৰাণৰ টান— ভাল পোৰা। তাক বিভিন্ন কবি ৰাখিবলৈ গলে— অন্তৰৰ অনুভূতিত আঘাট পৰিব; জীৱনলৈ আহিব এটা হতাশৰ ভাব; জীৱনৰ ওপৰত তেতিয়া আক মায়া নেথাকিব।— “কিন্তু আমাৰ সমাজত ভালপোৱা কথাটো অৰ্থহীন।” “কেনেকৈ?”

“তিবোতাই নিজৰ অভিলাস অনুসৰি নিজৰ মত ব্যক্ত কৰিব নোৱাৰে। সমাজৰ এটা বান্ধ আছে। সমাজে সেই মত গ্ৰাহ্য নকৰে।”

“সেইটোৱেই হৈছে ডাঙৰ ভুল। ইয়াৰ বিকল্পাচৰণ কৰি সমাজে নিজৰ ভৱিত কুঠাৰ মাৰিছে। একোখন সংসাৰ জলাই; পেলাইছে; সংসাৰ তিক্ততাবে পূৰ্ণ হৈ বিশ্বজল হৈ পৰি অশান্তিৰ সৃষ্টি কৰিছে। সেই কাৰণেই লাগে এটা সংস্কাৰ পৌৰাণীক কাললৈ চোৱা। তাত দেখিবা তিবোতাৰ অবাধ মিলন। তেতিয়া আছিল সয়ম্বৰ প্ৰথা— তিবোতাই নিজৰ মনৰ মানুহ বাচি লৈছিল।”— “কিন্তু অবাধ মিলনৰ প্ৰশ্ন দিলে যে কিছুমান দুৰ্বল মনে ধ্বংসৰ পথত আগ বাঢ়ি যাব। তেতিয়া যে সমাজ ভয়ানক কেলেঙ্কাৰীৰে পূৰ্ণ হব।”

“দুৰ্বল মনৰ কথা অৱশ্যে বেলেগ। কিন্তু আন ফালে দুৰ্বল মন সকলো অৱস্থাতেই বিপদজনক।”

মাহিলীয়ে লক্ষ্য কৰিছে।— ইন্দুৰ মুখত এটা অস্বাভাৱিক গাভীৰী ফুটি উঠিছে। মাহিলীয়ে সুধিলে—

“ইন্দু তোৰ কি হৈছে?”

—ইন্দুৱে একো উত্তৰ নিদিয়।

—মই বুজিছো—কিন্তু তোৰ ভুল হৈছে ইন্দু; জানি শুনিও এনে কৰ কিয়?”

“কি জানি শুনি?” ইন্দুৱে সোধে।

—“তাৰ স্বভাৱ চৰিত্ৰৰ কথা।” মাহিলীয়ে লাগে কয়। “ভুল কৰি অনুশোচনা কৰিলে মানুহ মহৎহে হয়।”

—“মানমৰ্যাদা ধনবিত্তৰ তুলনাৰ কৃষ্ণনাথ কিমান ওপৰত দেখা নাই জানো।”

—“অৰ্থ নাইকিয়া কথা।”

—“মুখখন ওচৰলৈ আনি মাহিলীয়ে কয় “তই অজয়ক পালেই সুখী হবি?”

—“ও” বুলি ইন্দুৱে কৈ তলমুৰ কৰিলে।

—“দেউতাৰ মান-মৰ্যাদা।”

—মানমৰ্যাদা নিজে গঢ়ি তুলিব পাৰি। আজি যি পদদলিত কাইলৈ ভাগ্যৰ বলত বা নিজৰ গুণত বলত সিও মান মৰ্যাদাৰ অধিকাৰী হব পাৰিব।”

—মাহিলীয়ে ইন্দুৰ হাতখন ধৰি কলে— “মাইকী মানুহৰ মনৰ কথা জানো ‘অন্যে বুজিব ইন্দু?’ এনেতে ইন্দুৰ হাতৰ আঙঠিটোত মাহিলীৰ চকু পৰিলে। মাহিলীয়ে সুধিলে—

—“এইটো আঙঠি কত পালি? আজি আঙঠি পিন্ধোৱা নাই নহয়।”

—ইন্দু নিমাত।

মাহিলীয়ে হাঁ-কৈ ইন্দুলৈ চাই থাকিল। অলপ পিছত সুধিলে “কত পালি, কচোন?”

—“তেওঁ দিছিল?” ইন্দুৱে অলপ ইতস্ততঃ কৰি কয়।

—“কোন ?— অজয়ে ?”

—“ওঁ” বুলি কৈ ইন্দুৱে মুখ খন ঢুই হাতেৰে ঢাকি পেলালে। মাহিন্দ্রীয়ে
অনপ জানো কি এটা ভাবিলে তাৰ পাচত কলে “বাক যাওঁ বল।”
এই বুলি কৈ ছয়ো ঘৰলৈ আহিল।

*

*

*

সেই দিনাট বকৰাৰ ঘৰত ছলছল লাগি পৰিল। বকৰাই খঙত
এবাৰ বাহিৰলৈ, এবাৰ ভিতৰলৈ আহিছে। বকৰালীক কলে “এতিয়া মই
কি কৰো।”

“কিটোনো আক কবিব—কৈ দিয়ক বিয়া নহব।”

“হঁ, কিন্তু মোৰ কথা বল ক’ত ? তেওঁৰেই বা মোক কি লুভিলি ?”

“সেইটোনো কি কথা। আজি কালি লবাছোৱালীৰ ওপৰতেই নিৰ্ভৰ কৰে
বুলি দেখোন তেওঁ নিজেই লিখিছে; গতিকে আমিও তাকেই কওঁ।

“এবা”

বাহিৰত বহি থকা কৃষ্ণ নাথৰ কানত সকলো কথা পৰিল। তেওঁ আগৰে
পৰা তেনে এটা সন্দেহ কৰিছিল এতিয়া সকলোবোৰ শুনি তেওঁৰ দৃঢ়
বিশ্বাস হল। এনেতে বকৰা ওলাই আহিল। বকৰাক দেখি কৃষ্ণনাথে
কলে—“মই যাওঁ, মুঠতে শুধিবা নহব” এই বুলি কৈ তেওঁ বকৰাৰ
উত্তৰলৈ অপেক্ষা নকৰি নিজৰ বাট ললে। বকৰালী ওলাই আহি সকলো
দেখি কলে “ভালেই হল।”

“ভালেই হল। কোৱা কি ?”

“মোৰ ছোৱালীৰ মনত হুখ পোৱা কথাটোত মই বৰ কষ্ট অনুভৱ কৰো।
ধনীৰ ঘৰৰ লৰা হলে কি হব ! খোদৰ পঢ়া হৈ বহি বহি কুচিন্তা

কৰা এটালৈ দিৱাতকৈ এতিয়া তাইৰ মনোমত মানুহলৈ দিলে ছয়ো সুখী
হব।

“তোমাৰ গাটো দেখিছো এতিয়া আধুনিকতাৰ বায়ু লাগিল।
মই নকৈছিলো—ছোৱালীক লাই দিলে ভাল নহব ?”

এঘাৰ।

চহৰত অজয়ে এজন পুৰণী সহপাঠী বন্ধু লগ পালে। ৰাজেন
তেওঁৰ বহুদিনীয়া পুৰণী বন্ধু। ছয়োৰে মিলনত আকৌ আগৰ বন্ধুতা গাঢ়
হৈ পৰিল।

সেই দিনা ৰাজেন আহি অজয়ক লগত লৈ ফুৰিবলৈ ওলাই গল।
ছয়ো ওলাই গৈ চহৰৰ লাইব্ৰেৰী পালেগৈ। তেতিয়া কোনো অহা নাই।
ছয়ো বেঞ্চত বহিল। অজয়ে এখন দৈনিক কাগজ লৈ চাই আছে এনেতে
ৰাজেনে মাত লগালে—

—“সৌ আলমাবী বোৰতে শ শ চিন্তাশীল লিখকৰ প্ৰতিভা সোমাই আছে।”

—“চিন্তা শক্তি প্ৰতিভাৰ প্ৰসুতি। মানৱ অন্তৰত গুমৰি থকা তাৰ বাহ্যিক
চিন্তা শক্তিৰ দ্বাৰা ভাষাৰ মাজেদি ৰূপ দিয়ে।”

—“কিন্তু চিন্তা ধাৰাৰ বিকাশ সকলো ক্ষেত্ৰতে বেলেগ। সাধাৰণ অৱস্থাত
মানুহৰ চিন্তা ধাৰা ঠেক গভীৰ মাজতে আবদ্ধ থাকে—সি সম্পূৰ্ণ বিপৰীত
সুখী।”

—“কেনেকৈ ?”

—“এই চোৱা দৰিদ্ৰলৈ—সি চিন্তা কৰে কেনেকৈ অভাৱ অনাটনৰ পৰা
বন্ধা পৰে—কেনেকৈ তাৰ অপূৰ্ণ আশাবোৰ বাস্তৱত পৰিণত কৰে। আন
ফালে ধনীলৈ চোৱা—সিহঁতৰ চিন্তা শক্তি কেন্দ্ৰীভূত হৈ থাকে—ভোগ

বিলাসৰ মাজত— আত্ম প্ৰসাৰৰ বিষয়ত।”

— চিন্তা ধাৰাৰ প্ৰভাৱ অসীম। ই একোটা সং আদৰ্শ ডাঙি ধৰে। তাৰ পিচত একোটা মানৱ সমষ্টি লৰ মাৰে।”

— মানৱ মন অনুকৰণশীল। যেতিয়া একোটা আদৰ্শ দেখে তেতিয়া নিজৰ ব্যক্তিগত সম্ভা পাহৰি যায়—নিজক মিলাই দিয়ে, সেই আদৰ্শত; তাতেই অনুপ্ৰাণীত হৈ পৰে।”

— “কিন্তু সেই আদৰ্শৰ কেতিয়াবা অপব্যৱহাৰো হয় আৰু তেতিয়া তাৰ পৰিণাম ভয়ানক হৈ পৰে।”

— “কেনেকৈ?”

— “এই চোৱা—একোটা মানৱ সমষ্টিলৈ। আত্ম প্ৰতিষ্ঠাৰ পথত আগ বাঢ়ি যেতিয়া সেই সমষ্টিটোৱে আত্মনিয়ন্ত্ৰণ কৰি ক্ষমতা লাভ কৰে তেতিয়া তাৰ কেন্দ্ৰীয় চিন্তা শক্তিয়ে বিচাৰে—ক্ষমতা ব্যৱহাৰৰ উপায়। আহি পৰে অহঙ্কাৰ। মানৱ সমষ্টিক উৎকৰ্ষ সাধনৰ বাটৰ পৰা টানিলে যায় ধ্বংসৰ মুখলৈ। সেই খিনিতেই চিন্তা শক্তিৰ অপব্যৱহাৰ হয়।”

— “সেই কাৰণেই আদৰ্শ এনে হোৱা উচিত যি আদৰ্শ সাক্ষৰজনীন, বিশ্ব মানৱৰ কল্যাণকৰ আৰু সকলোৰে গ্ৰহণ যোগ্য। এই বিশ্ব ব্ৰহ্মাণ্ডখনে এটা কেন্দ্ৰীয় শক্তিৰ দ্বাৰা সূনিয়ন্ত্ৰিত ভাবে পৰিচালিত হৈছে—আবহমান কালৰে পৰা। এই মহা মানৱৰ সমাজতো এনে এটা মহা শক্তি শালী কেন্দ্ৰীয় শক্তি লাগে যাৰ দ্বাৰাই সমগ্ৰ মানৱ সমাজ পৰিচালিত হয়।”

এনেতে কেইজন মান মানুহ আহিল। তেওঁ বিলাকে আলোচনা বন্ধ কৰিলে। অলপ পিচতে দুয়ো ওলাই গৈ নৈৰ পাৰ পালেগৈ।

দুয়ো নৈৰ পাৰতে বহিল।

বহল নৈ খনৰ ওপৰত দৃষ্টি ৰাখি অজ্ঞয়ে কলে—

— “জীৱনৰ এটা উদ্দেশ্যও আছে।”

— “তেনে বুলি ভাবো”

— “জীৱনক পূৰ্ণতাৰ ফালে লৈ যোৱাই জীৱনৰ উদ্দেশ্য।”

— “কিন্তু সি হৈ উঠে ক’ত? হা-হুমুনীয়াৰ মাজেদিয়েই জীৱন আৰম্ভ আৰু তাৰ মাজেদিয়েই যেন শেষ হব এনে অনুমানহে হয়।”

— “এই এটা ক্ষুদ্ৰ জীৱন—ইয়াৰ তুষ্টি সাধনৰ সি সমল লাগে তাকেই আহৰণ কৰা যেন কঠিন।”

— “সঁচাকৈয়ে দৰিদ্ৰতা এটা অভিসাপ। ই মানুহক পদু কৰি পেলাই। অন্তৰত গুমৰি থকা আশা—আকাঙ্ক্ষাবোৰ যেন অন্তৰতে গুমৰি গুমৰি মৰহি যায়।”

— “কিন্তু এই অভিসাপ মূৰপাতি লোৱাটো মানৱৰ মনোবৃত্তিৰ বিকল্প। বাস্তৱ জীৱনৰ আশা অভিলাস বোৰ পূৰ্ণ কৰাৰ বাটত ই প্ৰতিবন্ধকতা জন্মাই জীৱন দুৰ্ব্বল কৰাৰহে এটা প্ৰতি মুৰ্তি। কিন্তু ইয়াৰ লগত যুজিবই লাগিব। অন্তৰৰ মূৰুষ শক্তিক জগাই তাক কৰ্মক্ষম কৰি তুলিব পাৰিলেই আৰু আত্মবিশ্বাস আৰু নিজৰ বুদ্ধি বৃত্তিৰ ওপৰত পূৰ্ণ আস্থা স্থাপন কৰিব পাৰিলেই ইয়াৰ কৰাল গ্ৰাসৰ পৰা নিজক মুক্ত কৰিব পৰা হয়। মানৱ মন সদায় উৰ্দ্ধগামী। মনলৈ অৱসাদ আনি দৰিদ্ৰতা বৰণ কৰি লৈ জীৱন দুৰ্ব্বল কৰা যুক্তি সঙ্গত নহয়। দৰিদ্ৰতা বৰণ কৰা সহজ সাধ্য; আৰু সৰল সাধ্যত মানৱ মন তুষ্ট নহয়—আৰু তেনেহোৱাটো কাপুৰুষতা। কঠিন সাধ্যতকৈ আশ্ৰয় কৰাহে প্ৰকৃত মানৱ শক্তিৰ পৰিচায়ক।”

— “কিন্তু দৰিদ্ৰতাৰ মাজেদিয়েই নিজৰ চৰিত্ৰ গঠন কৰিব পাৰি। বিশ্ব মানৱৰ

স্বকপটো উপলব্ধি কৰিব পাৰি। সেই কাৰণেই দেখা যায় সবহ ভাগ প্ৰতিভাশালী চিন্তা শীল লোকৰ জন্ম হৈছে দৰিদ্ৰৰ ঘৰত। নিজে দৰিদ্ৰ নহলে দৰিদ্ৰক অন্তৰ বা মানব জাতিৰ অন্তৰ বুজিব নোৱাৰি। দৰিদ্ৰৰ প্ৰতি দৰিদ্ৰৰ এটা স্বাভাৱিক সহানুভূতি আছে কাৰণ পৰস্পৰৰ দুখ বেদনাৰ কথা বিলাক বুজিব পাৰে। তুমি নিজেই এইটো উপলব্ধি কৰিব পাৰিবা।”

—“মোৰ জীৱন দৰিদ্ৰতাৰ মাজেদিগৈ আনন্দ। কিন্তু এনে এদিন আছিল যেতিয়া তাক মই উপলব্ধি কৰিব পৰা নাছিলো। আৰু উপলব্ধি কৰিবলৈ চেষ্টাও কৰা নাছিলো। ভাবিছিলো দিনবোৰ আমোদৰ মাজেদিগৈ যেনেতেনে কতাই দিব পাৰিম। কিন্তু মোৰ ভুল ভাগিবলৈ বেচি দিন নেলাগিল—ভুল ভাগিল, তেতিয়া অজুতৰ কৰিলো— যেন একো নাই, পদে পদে অভাৱ, অনাটন—জীৱন দুৰ্ভৰ হৈ পৰিল। লাহে লাহে নতুন পথৰ সন্ধান কৰিলো। পথ পালো, কিন্তু ভয়ানক ভুলি— পদে পদে বিপদ, প্ৰতি বন্ধকতা নিষ্ঠুৰ আঘাট। সকলো সহিলো নীকবেই, প্ৰতিবাদ নকৰিলো। আজি যেন অকণ মান সকাহ পাইছো। কিন্তু অন্তৰৰ বহুত আশা এতিয়াও পূৰ্ণ কৰিব পৰা নাই।

—“অপূৰ্ণ জীৱনৰ প্ৰধান পৰি পূৰক—জীৱন সঙ্গিনী”

—“সচা কপাই—নহলে যে জীৱনৰ একাল শূন্য হৈয়েই থাকে।”

—“বাক তুমি জীৱনত কাৰণাক ভাল পাব পাৰিছানে?”

অজয়ে এটি ক্ষীণ হাঁহি মাৰি কিছুপৰ টলকা মাৰি কল। তাৰ পিচত কলে—

—“সচাকৈয়ে মোৰ জীৱনৰ সেই এটা কাহিনী।”

—“একে বাবেই নাটকীয় ভাৱেই আবস্ত কৰিছা কোৱাচোণ বাক কেনে?”

—“সেইটো এটা মোৰ জীৱনৰ সন্ধিক্ষণ।”

—“আকৌ পাতনি মেলা কিয়?”

—“তোমাক ক’ম—খুলিয়েই ক’ম। হয়তো শুনি আজি মোৰ ওপৰত তোমাৰ ঘৃণা ভাব আহিব। মোৰ ওপৰত এটা তিক্ততাৰ ভাব আহিব। — — — — — তাইৰ

ভাল পোৱাই মোৰ জীৱনলৈ এটা নতুন স্পন্দন আনিলে। মই তাইক ভাল পাওঁ। মই কবলৈ আজি লাজ নকৰো—তাইৰ পৰা প্ৰেৰণা পাইহে আজি মোৰ জীৱনৰ গতি ফিৰিল। জীৱনত এটা নতুন পথ বাচি ললো। নহলে হয়টো আজি সি অন্য ৰূপ ললে হেঁতেন! মই নিজক হেৰুৱালো হেঁতেন।” অজয়ে কৈ এটা দীঘল নিশ্বাস ললে। বাজেনে অজয়লৈ একে ধৰে চাই বগ। তাৰ পিচত কলে, —

—“তোমাৰ মনৰ বলক মই নখানো। তুমি কিন্তু সচাকৈয়ে ভাগ্যবান।”

—“কেনেকৈ?”

—“তোমাৰ ‘লাভাৱ’ কাৰণে। তোমালোকৰ বিয়া হৈ যাব।

অজয়ে ক্ষীণ হাঁহি মাৰি কলে—“আশা ৰাখো।”

সন্ধ্যাৰ অন্ধকাৰ ক্ৰমে বাঢ়ি আহিল। ছয়ো বন্ধু ধীৰে ধীৰে উঠি ঘৰমুৱা হল।

বাৰ ।

কিছু দিনৰ পিচৰ কথা। অজয়ে অধ্যৱসায় আৰু একাগ্ৰতাৰ বলত কাৰখানাৰ এজন প্ৰধান কৰ্মচাৰী হৈ পৰিল। তেওঁৰ আদেশত এতিয়া শ শ বন্ধুৰা আৰু কৰ্মচাৰীয়ে নিজৰ কাম কৰিব ধৰিছে। সকলো কাম তেওঁৰ তত্ত্বাবধানত। বন্ধুৰা আৰু কৰ্মচাৰীৰ ‘বোৰেক’ আৰু ঘৰ আদিৰ সকলো দায়িত্ব তেওঁৰ ওপৰত।

তেওঁ বহুটা বিলাকক নৈতিক উন্নতিৰ বিষয়ে চুৰি ডকাইটি আদি নানি তোমাৰ কথা শুনি বৰ আনন্দ পাইছে। তোমাৰ ভবিষ্যত জীৱন ভয়াবহ পৰিণামৰ কথা নানা সজ উপদেশেৰে বুজাই। বাগীয়াল বস্তু ব্যৱহাৰপূৰ্ণতাৰ বাটেদি আগ বাঢ়ি যোৱাৰ পূৰ্ব লক্ষণ দেখা গৈছে। আশী-
হাৰ কৰাৰ অপকাৰিতাৰ বিষয়ে সিহঁতক এদিন কৈছিল — “বাগীয়াল কৰো, তোমাৰ জীৱনৰ উদ্দেশ্য সফলকাম হওক”।
বস্তুৰ ব্যৱহাৰে মানুহক নানা অপকৰ্ম কৰিবলৈ প্ৰলোভিত কৰি মানুহক অজ্ঞানতাৰে প্ৰশংসা কৰা শুনি অলপ লজ্জিত হৈ কলে — পৰিপূৰ্ণতা লাভ
পণ্ডিতলৈ নিয়ে। জীৱনৰ মাজলৈ বিশৃঙ্খলতা আনে আৰু হিতাহিত জ্ঞানটো বৰ দুৰূহ কথা। মোৰ এই কাৰণেই মাথো সাক্ষ্যনা যে মই মোৰ
লোপ কৰে”।

সেই দিনা অজয়ে সুন্দৰ সাজেৰে সজ্জিত হৈ, আশাৰ জিলিঙনি
সমাবেশ পূৰ্ণ হিয়া লৈ ঘৰলৈ আহিলে। লগত কিছুমান বস্তু মাক আ
ভায়েকলৈ লৈ আহিলে।

মাকে আথে বেথে খুৱাই মেলি কলে — বোপাই, এতিয়া তোৰ
খন পতাৰহে দিহা কৰিব লাগে। কেবা জোৰা মানুহে আহি মোক
ধৰিছেহি। “বাক হব লাহে ধীৰে” এই বুলি কৈ তেওঁ অন্যমনস্ক যো
হৈ ইফালে সিফালে ঘূৰি অলপ পিচতে ইন্দুইতৰ ঘৰৰ ফালে খোজ ললে।

তেওঁ গৈ বকৰাৰ বাহিৰ চৰাত বহিলগৈ। এনেতে বকৰা ওলাই
আহিল। বকৰাই কলে—“অ—অজয় বোপা, কেতিয়া আহিলা”? “আজি
বাতিপুৰা”।

শুনি বৰ আনন্দ পাইছে। তোমাৰ ভবিষ্যত জীৱন
ভয়াবহ পৰিণামৰ কথা নানা সজ উপদেশেৰে বুজাই। বাগীয়াল বস্তু ব্যৱহাৰপূৰ্ণতাৰ বাটেদি আগ বাঢ়ি যোৱাৰ পূৰ্ব লক্ষণ দেখা গৈছে। আশী-
হাৰ কৰাৰ অপকাৰিতাৰ বিষয়ে সিহঁতক এদিন কৈছিল — “বাগীয়াল কৰো, তোমাৰ জীৱনৰ উদ্দেশ্য সফলকাম হওক”।
বস্তুৰ ব্যৱহাৰে মানুহক নানা অপকৰ্ম কৰিবলৈ প্ৰলোভিত কৰি মানুহক অজ্ঞানতাৰে প্ৰশংসা কৰা শুনি অলপ লজ্জিত হৈ কলে — পৰিপূৰ্ণতা লাভ
পণ্ডিতলৈ নিয়ে। জীৱনৰ মাজলৈ বিশৃঙ্খলতা আনে আৰু হিতাহিত জ্ঞানটো বৰ দুৰূহ কথা। মোৰ এই কাৰণেই মাথো সাক্ষ্যনা যে মই মোৰ
লোপ কৰে”।
জীৱনৰ পথ ঠিক কৰিবলৈ অলপ প্ৰেৰণা পালো। ” এনেতে বকৰানী
আই আহিল। তেওঁ কলে “অ, অজয় বোপা, ভালনে তোমাৰ” ?
হৈ ভালহে”।

বোৰাচোন অলপ চাহৰ যোগাৰ কৰাগৈ” বকৰাই কলে। “বাক” বুলি
কৰানী ভিতৰলৈ সোমাই গল। “বোপা, মোৰ এটি কথা আছে।
কিনো কথা বা”। এনেতে চাহ লৈ আহিল। বকৰানীয়ে অজয়ৰ
গাৰ মেজতে চাহ আৰু পিঠা দুখন মান থৈ কলে “চাহ খোৱা বোপা”
মোৰ কথা এইটিয়েই বোপা। তুমি মোৰ ইন্দুৰ জানাই। আমি
ছা কৰো তুমিয়েই তাইৰ দায়িত্ব গ্ৰহণ কৰি আমাক সুখী কৰিবা”।
পুলক শিহৰণ অজয়ৰ গাৰ মাজেদি বৈ গল। বকৰানীয়ে কলে
মামি আজি বহুত দিনৰে পৰা তোমাৰ কথাকেই ভাবি আছো”।
অজয়ে মুখৰ কোণত ক্ষীণ হাঁহি এটি লৈ কলে “আপোনাসকলৰ ইচ্ছাৰ
কৰে কবলৈ মোৰ একো নাই।

গোটেই ঘৰ খনতেই এটা আনন্দৰ ঢৌ বাগৰি গল। ভিতৰৰ পৰা
সকলো শুনি আছিল। তাই অন্য এটা কোঠালৈ গৈ বাধা-
ছবি খনলৈ চাই গুণ গুণাব ধৰিলে।

যথা সময়ত মহা আড়ম্বৰে অজয়—ইন্দুপ্ৰভাৰ বিয়া হৈ গল ।
 দুখনি হিৰাৰ জাগি উঠা ভাল পোবাই বাস্তৱ ৰূপ ললে । দুয়ো পুলকিত
 জীৱনৰ ওপৰত এটা আনন্দৰ সোঁত বৰ ধৰিলে ।

